

HİNDİSTAN TARİHİNDE VE HİNT KÜLTÜRÜNDE MÜSLÜMAN TÜRKLER*

M. Hanefi PALABIYIK (*)

Özet

İmparatorlukları göz önüne alırsak, Anadolu ne kadar Türk ise, Bâbürlülerin sonuna kadar (1275/1858), Hindistan'ın da, o kadar Türk olduğu kabul edilmelidir. Çünkü Gazneliler, Delhi Sultanları ve Bâbürlüler gibi büyük devletler bölgede sekiz asır hüküm sürmüşlerdir.

Türklerin, Hindistan'ın İslamlaşmasında ve Hint-İslam kültür ve medeniyetinin ortaya çıkmasında son derece baskın ve önemli rolleri olmuştur. Bu bölgede yaşayan büyük İslam âlimleri ve ortaya koydukları tüm eserler, Müslüman Türk devletlerinin aracılığıyla olmuştur. Ayrıca Hindistan'a giden seyyahların dikkatini çeken en önemli husus Hint-Türk mimarisidir. Urduca, Hint dillerindeki Türkçe kelimeler ve ayrıca yarımadadaki müstakil Müslüman devletlerin (Pakistan, Afganistan ve Bangladeş) mevcudiyeti, Türklerin bölgedeki tesir ve kalıcılığının göstergelerindedir.

Anahtar Kelimeler: Hindistan, Türkler, Hindistan Türkleri, Türk devletleri, Gazneliler, Delhi Sultanlığı, Babürlüler, Türk kültürü, Türk mimarisi

Muslim Turks in Indian History and Indian Culture

Abstract

Islam was spread in Indian subcontinent by means of Turks. The coming of Turks to Anatolia is in the same dated with the coming of Turks to India. Therefore Indian also is Turk as well as Anatolia until the end of Babers from the point of the empires. The permanent Muslim states in Indian subcontinent are The Ghaznavids and The Delhi Sultans and The Babers.

The Turks have had an important and dominant role in revealing the Indian Islamic culture and civilization and also in Islamizing India. All Islamic scholars and their works in this region have been by means of Turkish dynasties. The most appealing case to the traveler to India is Turkish architecture.

The appearance of Urdu language and the existence of Pakistan and Afghanistan and Bangladesh states in today's world are indication of prevalence of Turks in this region.

Key Words: India, Turks, Indian Turks, Turkish dynasties, The Ghaznavids, The Delhi Sultanate, Babars, Turkish culture, Turkish architecture.

*) Bu makalenin bir kısmı "Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyet'e Katkıları Sempozyumu (31 Mayıs-1 Haziran 2007 - Isparta)"nda sunulmuştur.

**) Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
(e-posta: hanefim@atauni.edu.tr, hanefim@yahoo.com)

Giriş

Hindistan'da Türkler, ilkçağlardan itibaren görülse de, İslamiyet'in girişi Emevîler zamanında Muhammed b. Kâsım'ın Sind fetihleriyle başlamıştır (92/710). Fakat bölgede İslamiyet'in kalıcılığı Türk Gazneliler Devleti'yle (392-583/1001-1187) başlamış ve Bâbürlülük Devleti'nin (933-1275/1526-1858) bölgenin hakimiyetini İngilizlere bırakmasına kadar devam etmiştir.

Buradaki Müslüman hâkimiyeti, XIII/XIX. yüzyıla kadar hemen hemen hep Türk devletleri aracılığıyla sağlanmış ve bölgedeki dinî, ilmî, mimarî, kültürel ve sosyal faaliyetlerin neredeyse tamamı bu Müslüman Türk devletleri sayesinde gelişmiştir. Bölgede kurulan devletlerin bir kısmının Türk olup olmadığı hakkında bir takım tartışmalar varsa da¹, biz bunlara girmek yerine, Türk oldukları daha kesin olanların faaliyetlerine değinmeyi uygun bulmaktayız.

Mahatma Gandhi'nin (1869-1948) dediği gibi, 'Hindistan'ın bir ana ve onun sahip olduğu iki çocuğundan birinin Türkler, diğerinin ise Hintliler olduğu' düşünülünce, Hindistan'daki sosyo-kültürel her mirasın -İngiliz işgaline kadar- Türk ve Hint eseri olduğu kabul edilecektir. Bugün Hindistan'ın ve oradaki Müslümanların, varlıklarını ve medeniyetlerini tamamen Türklere borçlu olduklarını düşünmekteyiz. İslamiyet açısından bakınca da, aşağıda ifade edeceğimiz Hint İslamî mirasının hemen tamamının, Türk devletlerinin katkısıyla oluşması da bu iddiamızı desteklemektedir. İleride isim ve eserleri kısmen zikredilecek her âlim, mutasavvıf, sanatçı vb.nin, varlığının sebebi Türk devletleridir. Burada, kişilerin Türk olup olmaması değil, bu kişilerle oluşan ve gelişen Hint-İslam medeniyetinin, Türklerin veya Türk devletlerinin katkısıyla olduğunu vurgulamak istiyoruz².

Burada hatırlatmak istediğimiz diğer bir husus, Türklerin Anadolu'ya girişleriyle Hindistan'a girişlerinin, aşağı yukarı aynı tarihlerde gerçekleşmesine rağmen, tarihçilerimizin her nedense Hindistan Türk tarihini görmezden gelmeleridir. İmparatorluk geleneklerini göz önüne alırsak, bazı açılardan Anadolu ne kadar Türk ise, Hindistan'ın da -Bâbürlülük sonuna kadar (1275/1858)- o kadar Türk olduğu kabul edilmelidir. Bu bağlamda, Hindistan Türk tarihi hakkındaki ilmî ve akademik çalışmaların maalesef yok deneyecek kadar az olduğunu hatırlatmak istiyoruz.

Ekser ordu ve yönetici kadrosu itibarıyla Türk olmakla birlikte, tebaasının büyük çoğunluğunun Türk olmamasından dolayı, Türklerin tarihte kurmuş oldukları bazı devletlerin³ kurulduğu mekânların, devletlerin yıkılmasından kısa bir zaman sonra, Türk ve

1) Bkz. Yılmaz Öztuna, *İslâm Devletleri Devletler ve Hanedanlar I-V*, Kültür Bak. Yay., Ankara 1989-1996, I, 823-885; Enver Konukçu, "XIII-XVI. Yüzyıllarda Hindistan'da Türk Kurucular ve Hanedanlar", *Erdem*, c. IX, sy.: 27, s. 1177-1181; Salim Cöhçe, "Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri", *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., VIII, 689-730; İktidar Husain Sıddıqui, "Gurlular", *DİA*, XIV, 207; S.A.H. Haqqı, *Hindistan'daki Türk Tesiri İlk Dönem 1206-1414*, Ankara, METU Yay., 1984, s. 24; Kutupşahiler hakkında bkz. Aziz Ahmed, *Hindistan'da İslam Kültürü Çalışmaları*, çev.: Latif Boyacı, İnsan Yay., İstanbul 1995, s. 76.

2) Öztuna, burada kurulan Türk devletlerinin tamamının Sünnî-Hanefî olduğunu, fakat bir kısmının ise Afganlaşmış Türk olduklarını, ayrıca hepsinin resmi dil olarak Farsçayı kullandıklarını söyler. Bkz. Öztuna, I, 824, 828, 834, 838, 839, 841, 842, 844, 849.

3) Ortaçağdaki bir devletin Türk olup olmadığı iki türlü tespit etmekteyiz: Birincisi devletin yöneticilerinin Türk olup olmamasına göre; diğeri ise, yönetim geleneklerinin/hakimiyet telakkilerinin Türk yönetim geleneklerine/hakimiyet telakkilerine uygunluğuna göre.

hatta Müslüman nüfusunu kısmen veya tamamen kaybettiğini görmekteyiz. Hindistan ve Anadolu coğrafyaları bu açıdan çok şanslıdır ve üzerinden hiç eksilmeyen Müslüman Türk devletlerine sahip olmuşlardır. Bu durumun tabii sonucu bugün, Pakistan, Afganistan⁴ ve Bangladeş devletleridir⁵.

V/XI. asırdan sonra Hindistan yarımadasında kurulan devletler sırasıyla şunlardır: Gazneliler, Gurlular, Delhi Sultanları, Keşmir Sultanları, Gucerat Sultanları, Cavnpur Şarkî Sultanları, Malva Sultanları, Behmenîler, Handeş Farukî Sultanları, Bâbürlüler, Afganistan Şahlığı, İngiliz Hâkimiyeti ve Hindistan Cumhuriyeti. Tabii bunların yanında tarih boyunca Hindu devletler de sürekli yer almaktadır.

İşte bu çalışmada, yukarıda ismi geçen Türk devletlerinin büyüklerinden çoğunlukla Gazneliler (1001-1187), kısmen de Delhi Sultanları (Memluklar, Halaçlar, Tuğluklar) (1206-1414) ve Bâbürlüler (1526-1858) örneklendirilerek, Türklerin Hint-İslam kültür ve medeniyetindeki rolü ve katkıları ele alınacaktır. Çünkü "Hindistan Türk imparatorluğu Gazneli Mahmud'dan XVIII. asrın 2. yarısına kadar daima dünyanın büyük devletleri arasında yer almış, zaman zaman ehemmiyet bakımından dünyanın ikinci, hatta üçüncü devleti olabilmiştir."⁶ Bu katkıları siyasi ve askerî katkılar ile dinî ve kültürel katkılar olmak üzere iki başlık altında ele almaya çalışacağız.

1. Siyasi ve Askerî Katkılar:

İslâmiyet'in diğer birçok yerde olduğu gibi Hindistan'da da fetih, ihtidâ, kolonileştirme ve göçler yoluyla yayıldığını söylemek mümkündür⁷. İhtidâ, aşağıda kısmen temas edeceğimiz üzere, dinî, tasavvufî ve ticarî münasebetler yoluyla kendiliğinden gelişen bir süreç iken, kolonileştirme ise, fetihlerden sonra yapılan iskan faaliyetlerinin getirdiği yayılma hareketleridir.

Hindistan yarımadasına doğru yürütülen fetih faaliyetleri Halife Ömer zamanında İran taraflarına yapılan seferlerle başlamıştır. Sasanî İmparatorluğu ordusunun önce Kadisiye'de yenilmesi (14/636) ve daha sonra da Nihâvend meydan savaşıyla İmparatorluğun yıkılması üzerine, Hemedân, Kazvîn, Rey, Azerbaycan, Merv, Belh ve Nişâbûr dahil bütün Horasan fethedilmiştir (21-22/641-642). Kirmân, Mekrân ve Sîstân da yine Halife Ömer zamanında fethedilmiştir (23/643)⁸. Halife Osman zamanında, Afganistan'a seferler başlamış (39/659)⁹, Afganistan ve Pencâp 44/664 yılında fethedilerek¹⁰, akınlar Hindistan'a yönelmiş ve 87-97/705-715 yılları arasında Buhara, Semerkand, Fergana dahil bütün Mâverâünnehr, Kaşgar ve bazı Afgan ve Hint şehirleri fethedilip Multan içle-

4) Tarihî Türk devletlerinin bakiyesi olarak, bugün Afganistan'da yaşayan, Türklüklerini koruyan ve çeşitli Türk şivelerini konuşan Türk kavimleri ile, Afganlaşmış veya Tacikleşmiş Türk kavimleri hk. bkz. Kıyameddin Barlas, "Afganistan Tarihinde Türkler", Prof. Dr. Mehmet Saray'a Armağan Türk Dünyasına Bakışlar, haz.: Halil Bal-Muhammet Erat, İstanbul 2003, s. 161-178.

5) Bkz. Müfide Ferid Tek, "Pakistan'da ve Hindistan'da Türkler", *Pakistan Postası*, Ocak 1965, c.: XII, sy.: 10, s. 7.

6) Bkz. Öztuna, I, 841.

7) Bkz. K. A. Nizami, "Hindistan-Din", *DİA*, XVIII, 85.

8) Bkz. Jean Souvaget, *İslâm Dünyası Kısa Kronolojisi*, (2. Bsk.), Ankara 1963, s. 11; Öztuna, I, 75, 77.

9) Bkz. Öztuna, I, 80.

rine kadar girilmiştir¹¹. Fetih yılından (22/642) itibaren valilerle idare olunan Horasan eyaleti, önce Tâhirîler'in (206-261/821-875), sonra Saffârîler'in (253-906/867-1500) ve daha sonra da Sâmânîler'in müstakil idareleri altında yönetilmiştir¹².

Sind (Pakistan), bir ara kısmen Hinduların eline geçtiyse de Karmatîlerin işgaliyle durum değişmiştir. Sind'e ilk İsmailî Dâisi 270/883 yılında gelmiş, Fâtımî Hükümdarı 'Aziz'in bir miktar askerle gönderdiği İbn Şeyban, 367/977 yılında Multan'ı almış ve böylece hutbe, Multan'da Fâtımî Halifesi adına okunmaya başlamıştır¹³.

Hindistan'daki Müslüman Türk hâkimiyeti ise, ilk defa Gazneliler'le başlamış ve Gaznelilerin halifeye kurduğu ilişki, sonraki Türk devletleriyle de aynen devam etmiştir¹⁴. Hatta Moğol istilasından sonra da Mısır'daki Abbasi hilafetine bağlılıkları sürmüştür. Karahanlılar, Sâmânîler vasıtasıyla Müslüman oldukları gibi, Gazneli Devletinin asıl kurucusu sayılan Sebüktegin de köle olarak Sâmânîlerin memleketine gelince Müslüman olmuştur¹⁵. Gazneliler'den önceki Hindistan ve daha önceden bu bölgelerde Türklerin mevcudiyeti hususunda ise, tarihin ilk yıllarında hüküm sürmüş olan (muhtemelen Türk) Sakalar, Kuşanlar ve Akhunlar'ın bakiyesi olarak bölgede yaşayan Halaç ve Karluk Türklerinin mevcudiyetinden bahsedebiliriz¹⁶.

Bu bağlamda, uzun tarihi boyunca değişik ırklardan çeşitli kavimlerin istilâsına uğramış ve istilâcılar için âdeta bir çıkmaz sokak teşkil etmiş olan Hindistan'ın, çok karışık bir etnik yapıya sahip olduğunu hatırlatmak istiyoruz. Ülkenin en eski halklarından biri koyu renkli Dravidler ve Avustraloidlerdir. Daha sonra bu topraklara milâttan önce II. binyılın ortalarında Hint-Ârî kökenli beyazlar, milâttan önce VI. yüzyılda Persler, IV. yüzyılda Yunanlılarla Makedonlar, ardından Akhunlar (Türkler, Moğollar, ve Afganlar) gelmiştir. Değişik ırk, dil ve dinden insanların gelişi ve tamamının veya bir kısmının mevcut halkla karışarak buraya yerleşmesi, Hindistan'da dil ve kültür bakımından büyük bir çeşitliliğe yol açmıştır. Ülkede konuşulan dillerin sayısının 1600 kadar olması da bu çeşitliliğin en önemli delili sayılmalıdır¹⁷. Günümüzde eğitim görmüş her Hintlinin

10) Bkz. Öztuna, I, 105.

11) Bkz. Souvaget, s. 14-5; Öztuna, I, 108; Robert Mantran, *İslâm'ın Yayılış Tarihi (VII-XI. Yüzyıllar)*, çev.: İsmet Kayaoğlu, Ankara 1981, s. 110; T. W. Arnold, *İntişârı İslâm Tarihi*, çev.: Hasan Gündüzler, (2. Bsk.), Ankara 1982, s. 209-21, 256-96; Zekeriyâ Kitapçı, *Türkistan'da İslâmiyet ve Türkler*, Konya 1988, s. 87; Mevlânâ Şâh Muhammed İsmail Pani Pati, *İslâm Tarihi*, çev.: Ali Genceli, İstanbul 1992, s. 614-9

12) Bkz. Öztuna, I, 160, 706-712.

13) Bkz. Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi I-III*, (2. Bsk.), Ankara 1987, I, 94; T. W. Haig, "Multan", *IA*, VIII, 578; Hüseyin Gazi Yurdaydın, *İslâm Tarihi Dersleri*, (3. Bsk.), Ankara 1988, s. 265-266.

14) Bu hususta geniş malumat ve daha sonraki dönemde bölgede meydana gelen gelişme ve tartışmalar için bkz. Aziz Ahmed, s. 7-101.

15) Bkz. Arnold, s. 218-9; Z. Velidi Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, (3. Bsk.), İst. 1981, s. 152.

16) Bkz. Bayur, *Hin. Tar.*, I, 54-121; Enver Konukçu, *Kuşanlar ve Akhunlar Tarihi*, Atatürk Üniversitesi Yay., Ankara 1973; M. Fuad Köprülü, "Kay Kabilesi Hakkında Yeni Notlar", *Belleten*, Temmuz 1944, c. VIII, sy.: 31, s. 421-52; Bayur, "Ortaçağda Türkler ve Hindistan", *III. Türk Tarih Kongresi Ankara 15-20 Kasım 1943 Kongreye Sunulan Tebliğler*, Ankara 1948, s. 130-155; Richard N. Frye-Aydın Sayılı, "Selçuklulardan Evvel Ortaşarkta Türkler", *Belleten*, Ocak 1946, c. X, sy.: 37, 97-131; Salim Cöhçe, "İlkçağda Hindistan'da Türk Varlığı", *Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları*, Ocak-Haziran 2001, yıl: I, sy.: I, s. 9-22; Cöhçe, "Gazneli Mahmud Dönemine Kadar Hindistan'da Türk Varlığı", *Erdem*, c. IX, sy.: 27, s. 981-987; Cöhçe, "Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri", *Türkler*, VIII, 689 vd.; Korhan Kaya, "Eski Hint Metinlerinde Türkler", *Yeni Türkiye, Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı*, Ocak-Şubat 2002, sy.: 43/1, s. 191-193; Öztuna, I, 823.

genelde üç dil birden öğrenmek zorunda olduğu göz ardı edilmemelidir: Birincisi resmî dil olan İngilizce, ikincisi kendi yerel lehçesini içeren dil, üçüncüsü de kendi eyaletinde konuşulan dil¹⁸.

Müstakil İslam devletlerinin ortaya çıkışının Abbasiler zamanında vuku bulduğu ma- lumdur. Bu dönemde ortaya çıkan devletlerin sultanları, halifenin güçlü olup olmaması- na bakmaksızın, Peygamberin vekili gördükleri halifeye karşı her zaman bağlılık arz etmişlerdir. Bu dönemdeki Türk devletleri tarafından -zaman zaman aksama ve çatışma- nın yol açtığı kırgınlık olsa da-¹⁹ Abbasi halifesine karşı herhangi bir saygısızlık göste- rilmediğini, bağlılık alameti olarak hutbede halifenin isminin okunduğunu ve sikkelerde halifenin isminin yazıldığını bilmekteyiz. Bunların arasına Hindistan'daki Türk devlet- lerinin yöneticilerini de dâhil edebiliriz²⁰. Hatta bastırılan sikkelerin üzerinde görüldü- ğü şekliyle ve kaynakların verdiği bilgilere göre sultanların, saltanata çıktıkları zaman- daki halifenin ismini, halifenin ölümünden sonra bile zikretmeye devam etmişlerdir²¹.

Gaznelilerden daha fazla Hindistan'ı etkileyen, orada Türk hâkimiyetini XIX. asra kadar sökülemez bir şekilde kuran ve bölgede önemli sosyal, ekonomik ve siyasal de ği- şikliklere yol açmış olan devlet, Delhi Sultanlığı (Hindistan Türk Memlûkleri)'dir. Del- hi Sultanlığı, "bugünkü bütün Pakistan ile Hindistan'ın şu eyaletlerini ihtiva etmektey- di: Güney Pencâb, Racastân, Gucerât, Delhi, Ağra, Üd, Allahâbâd, Bihâr, Bengal, As- sâma, Mâlwa. Bu topraklar 2.840.000 km²'nin üzerindedir ve 1981'de üzerinde yaklaşık 595 milyon nüfus yaşamaktaydı. Gazneliler ve Gurlular'ın fütûhâtının geçici mi, kalıcı mı olduğu, Brahman Hindularla Müslüman Türkler arasında münakaşalı idi. Memlukler, bunu münakaşa mevzuu olmaktan çıkarmışlardır. Memlukler'in 90 yıl içinde üç deha sa- hibi hükümdar yetiştirmeleri, bu zemini hazırlamıştır: Aybey (603-607/1206-1210), İl- tutmuş (607-634/1210-1236) ve Balaban (665-685/1266-1286). Sonra gelen Kalaç hane- danından Sultan Alaaddin Muhammed (696-716/1296-1316) gibi büyük bir dâhî, eseri tamamlamış, Güney Hindistan'a (Dekken) nüfuz edemeyen Memluklerin imparatorlu- ğunu Seylan'ın karşı yakasına kadar götürmüş, tarihte ilk defa olarak Hindistan kıtasını tek bir devlet halinde birleştirmiştir."²² İkinci birlik ise, Bâbürlü Ekber Şah zamanında (1556-1605) sağlanacaktır. Hindistan'ın Moğol istilâsından kaçan kişi ve âlimlere kucak açmasıyla, ilim ve kültür alanında önemli gelişmeler kaydedilmiş, ticaret hayatı canlan- mış ve özellikle Delhi her açıdan zamanın en büyük merkezlerinden biri haline gelip milletlerarası bir hüviyet kazanmıştır²³.

17) Bkz. Sırrı Erdiç, "Hindistan-Fizikî ve Beşerî Coğrafya", *DİA*, XVIII, 71. Ayrıca bkz. <http://www.indembassy.org.tr/html/sayfa6.htm>. 10.05.2007.

18) Bkz. Refik Turan-Fatma Ahsen Turan, "Hindistan'a Yapılan Bir Araştırma Gezisi ve Balabanlar", *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Güz 2005, yıl: XII, sy.: 35, s. 119.

19) Gazneliler için bkz. Key Kâvûs, Unsuru'l-Me'âlî b. İskender b. Kâbûs b. Vaşmgîr, *Kâbûs-Nâme (Nasîhât Nâme)*, tahkik: Reuben Levy, London 1951, s. 119-120; Hamdullâh-ı Müstevfî, Ebî Bekr b. Ahmed b. Nasr Kazvîni, *Târih-i Güzide*, tahkik: Abdülhüseyn Nevâî, Tehran 1336-9/1917-20, s. 351, Şibli-i Nu'mânî-i Hindî, *Şi'ru'l-'Acem ya Târih-i Şuarâ ve Edebiyat-ı İrân I-V*, Farsça'ya çev.: S. Muhammed Takî Fahr Dâ'î Geylânî, Tahrân 1335/1916, I, 84

20) Bkz. Hanefî Palabiyik, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, Ankara Oku- lu Yay., Ankara 2002, s. 70-78.

21) Bkz. Palabiyik, 129-139. Bu durum Moğol istilasından sonraki süreçte Delhi sultanlarında da gö- rülmektedir. Bkz. Aziz Ahmed, s. 15-19.

Mısır'da Memlukların Aynu Câlûd zaferinde Moğolları durdurması gibi, geçici de olsa Moğolların Hindistan'a sızmasını, Sultan Balaban'ın oluşturduğu savunma hattı engellemiştir. Tuğluk sultanı Gazi Melik, yirmi dokuz Moğol akınına püskürtmekle büyük bir saygınlık kazanmış, bu yüzden ve Hindu irtidat ve ayaklanmalarını bastırıldığı için 'Gazi' unvanını almıştır²⁴.

Muhammed b. Tuğluk'un İslam Birliğini kurmayı planladığını, ancak buna yönelik faaliyetlerinin, Timur'un saldırılarıyla sonuçsuz kaldığını görmekteyiz²⁵. Şekden de olsa Abbasi ve Osmanlı hilafetine olan bağlılık aynı zamanda Sünnilik açısından da önemli olmuş ve hatta Sünni İslam'ı tek bir birlik olarak düşünen sultanlar da bulunmuştur²⁶.

Delhi Türk Sultanlığından sonra Hindistan'da en çok etkili olan Türk devleti, Bâbürlülerdir. 913/1507 yılında, padişah unvanını alan Bâbür, kendisini Timur'un en büyük varisi ilan etti. Ele geçirdiği yeni toprakları sadık beyleri arasında paylaştırdı. İdare ve orduyu düzene soktu. 925/1519'da Sind Irmağı'nı geçerek Pencab yöresinde hâkimiyet kurdu. 929/1522'de Sind ve Belücistan arasındaki bölgeye de hâkim oldu. 931/1524'de Delhi Sultanı İbrahim Ludî'nin kuvvetlerini yendikten sonra Lahor'a girdi. Bundan sonra Delhi'ye giren Bâbür, 933/1526'da Hint-Türk İmparatorluğu'nu kurmuş oldu. 934/1527'de putperest Hindulardan oluşan bir orduyu yenince "Gazi" unvanını aldı.

Bâbür, Delhi'den sonra Agra'yı da alıp burasını başkent yaptı ve 935/1528'de Luknov ve Bengal'i de ele geçirdi. Fakat 936/1529 sonlarına doğru hastalanarak 937/1530'da başkent Agra'da öldü. Bâbür, kendisinin ve askerlerinin Türk oluşu ile iftihar eden, adil, koruyucu bir hükümdardı. Kendisini beylerine ve kumandanlarına sevdirmişti.

Babasının ölümü üzerine tahta çıkan Hümâyûn 26 yıl saltanat sürdü. Fakat saltanatının ilk yıllarında tahtına göz dikenlerle ve babasının yendiği düşmanlarla mücadele etmek zorunda kaldı. Öte yandan, Ludî hükümdarı Mahmud Ludi, Afgan emirleri ve bazı racalar ile birleşerek Hümâyûn'a karşı harekete geçti. Gucerat hükümdarını da hareket için tahrik etti. Fakat Hümâyûn Şah ikisini de yendi. Ancak çok geçmeden kardeşleriyle arasında kavga çıkınca, Şah Tahmasb'a (Safevilere) sığınmak zorunda kaldı. Daha sonra Kabil, Kandehar ve Bedaşan'ı geri aldı. Babası Bâbür gibi o da Kabil'i üs yaparak yeniden fetihlere başladı. 963/1555'te büyük Afgan ordusunu yenerek Delhi'ye girip, kardeşleriyle anlaşarak yeniden İmparatorluğa hâkim oldu. Hümâyûn Şah, Tahmasb'dan yardım görse de Şiiliğe itibar etmemiş ve Safevileri kendi devletinin geleceğini tehdit eden bir tehlike olarak görmüştür. Onun için Osmanlı Padişahu Kanuni Sultan Süleyman'a "Padişah Baba" diye hitap eden mektuplar yazmıştır. 28 şubat 1556 günü ölmüştür.

Yerine on dört yaşında tahta çıkan Ekber Şah, 49 yıl saltanat sürdü. Yirmi yaşında kadir devlet idaresinde baş yardımcısı ve yetkili olan atabeyi Bayram Han'ı zorla emekli ederek Hacca gönderdi ve bundan sonra ülkenin tek hâkimi oldu. Güçlü bir teşkilat kurdu. Ayaklanmaları ve dağılımları önledi. 986/1578'de Bengal, 989/1581'de Kabil, 996/1587'de Keşmir, 1001/1592'de Sind ve 1003/1594'de Kandehar'ı tam olarak itaat altına aldı. Ekber Şah zamanında, sarayda, Hint tesiri artmaya başladı. Haremine aldığı

22) Bkz. Öztuna, I, 834.

23) Bkz. Azmi Özcan, "Hindistan-Tarih", *DİA*, XVIII, 76.

24) Bkz. Aziz Ahmed, s. 24, 27-28.

25) Aziz Ahmed, s. 29-31.

Hintli kadınların tesiri ve hoşgörüsü ile Hinduların da vatandaş sayılarak asker ve devlet memuru olmalarını sağladı. Müslümanlarla Hindular arasında eşitlik sağlanınca ülkede gerginlikler azaldı. Bir çok bakımdan eşitlik sağlandığı için azınlığın çoğunluk üzerindeki hakimiyeti bir mesele olmaktan çıkmış, fakat yine de toplumsal açıdan beklenen olamamıştı. Ekber Şah, 1012/1603'te hastalanmış ve 1014/1605'te ölmüştür.

Daha sonra tahta çıkan Selim Cihangir Şah, yirmi iki yıl saltanat sürdü. Adil, fakat zevk ve eğlenceye düşkün bir hükümdar idi. Hemen hemen hiçbir askerî başarı elde edemedi ve Kandehar şehrini İranlılara kaptırdı. Devletin ileri gelenleri de kendi nüfuzlarını arttırmak için mücadele etmekten başka bir şey yapmadılar. Cihangir'in yaptığı en önemli iş Agra ve Lahor arasındaki yol idi. Zayıf iradeli bir hükümdar olan Cihangir zamanında saray ve entrikalarına kadınlar da karışmaya başladılar. Gevşek yönetimi yüzünden oğulları ile arası açıldı.

İngilizlerin, Hindistan ticaretine el atmaları ve Gucerat'ın Surat limanında tüccarlarının yerleşeceği bir yer açmaları da Cihangir zamanına rastlamaktadır (1022/1613). İngiltere'nin bir köprübaşı olarak kullandığı bu liman, zaman içinde İngilizlerin bütün ülkeyi ele geçirmesini sağlayacaktır. Cihangir, tahttan indirileceği bir sırada öldü ve oğlu Hürrem Şah, 'Şah Cihan' adı ile tahta çıktı (1038/1628).

Evrengzib'in (I. Alemgir'in) 1119/1707'ye kadar süren saltanat döneminde, imparatorluk en geniş sınırlarına ulaştı ve Hindistan'ın tamamı Türk hâkimiyetine girdi. Evrengzib, koyu bir Müslüman, cesur bir komutan, iyi bir idareci ve yeniliklere açık bir devlet adamı idi. Taht kavgasına girişen kardeşlerini ortadan kaldırdı. Evrengzib, Türk ve Müslüman dünyası ile iyi ilişkilerde bulunmuş, komşuları ile önemli bir meselesi olmamıştır. Halktan alınan vergileri azaltmış, düzeni ve huzuru sağlamıştı. Fakat onun zamanında Hindistan ticaretine İngilizlerden sonra Hollandalılar da el atmış, Gucerat limanlarında onlara da bazı imtiyazlar verilmişti. Ülkesinde gittikçe çoğalan yabancı şirketlerin sömürücü tutumlarından şikâyetçi idi, ama kendi ticaret gemilerini Hint Denizi'nde korsanlara karşı İngilizler koruduğu ve Hindistan'ın ekonomik menfaatleri onları hoş tutmayı gerektirdiği için, gümrük vergilerini arttırmaktan başka bir şey yapamadı.

Evrengzib, Hindistan'ın en adil hükümdarı olarak isim yaptı. En büyük kusuru, Türkistan'dan yeteri kadar Türk askeri getirmemiş olmasıdır. Çünkü Türkistan askerleriyle hem çoğunluğun baskısına hem de ülkeyi ele geçirmeye çalışan Batılılara karşı daha güçlü ve başarılı olacaktı. Evrengzib, 1119/1707 yılında öldü ve bütün Türk devletlerinde kötü bir gelenek halini alan taht kavgaları yine başladı.

Evrengzib'den sonra, kabiliyetsiz şehzadelerin birbirlerine düşmeleri, racaların isyanı ülkeyi sarstı ve gerileme başladı. Nihayet oğullarından I. Bahadır Şah tahta çıktı. Fakat onun zamanında Racputlar isyan ettiler. Sih'ler de başkaldırdı ve büyük karışıklıklar yaratılar. Bu kargaşalıktan yararlanan Afganlılar bağımsızlıklarını ilan etmekte gecikmediler.

1136/1723'te 'Delhi' ve 'Haydarabad' şahlıkları olmak üzere ülke ikiye ayrıldı. Bu durumdan yararlanan İran (Avşar) hükümdarı Nadir Şah 1152/1739'da Kuzey Hindistan'ı ve Delhi'yi zaptetti. Çok büyük ganimet aldı. Hint-Türk İmparatorluğu'nun hazinesinden o zamanın parasıyla 700 milyon rupilik kısmına el koydu. Fakat Bahadır Şah'ın torununu yerine bıraktı.

1161/1748'de bu defa Afganlı Ahmed Şah Hindistan'a girdi. Sind, Pencap ve Keşmir eyaletlerini hâkimiyeti altına aldı.

Artık Bâbürlü hâkimiyeti iyice zayıflamış, sınırları daralmıştı. 1174/1760'ta II. Alemgir Şah, veziri tarafından öldürüldü ve yerine II. Şah Alem geçti. Bu şah, ülkeye gittikçe yayılan İngilizlerle savaştı. Ama, 1178/1764 Baksar Savaşında yenilgiye uğrayınca, İngilizler idareye hâkim oldular ve bundan sonra gelen hükümdarlar bir İngiliz memuru olmaktan ibaret kaldılar.

1180/1766'da, Allahabad Anlaşması'yla pekişen İngiliz hâkimiyetinden sonra bazı direnişler, isyanlar oldu. Mesela 1274/1857'de büyük 'Şipahi İsyanı' çıktı. Ama İngilizler bu isyanı da bastırdıktan sonra 1275/1858'de bütün Hindistan'ı İngiliz İmparatorluğu'na kattılar. 1294/1877'de Kraliçe Victoria resmen Hindistan İmparatoricesi ilan edildi.

Bâbürlüler kurdukları bu cihan devletiyle Hindistan'ın yaklaşık tamamında, İslam medeniyetini sahiplenmişler, korumuşlar ve onu yaymışlardır. Bâbürlü İmparatorluğu'nun kurucusu Bâbür Şah'ın vefatı zamanında devletin sınırları 2.659.305 km² kadar iken (1981'de bu topraklarda 413.120.000 kadar bir nüfus vardı), Âlemgir zamanında İmparatorluğun en yüksek sınırları 4.985.198 km²'ye erişmiştir (ki, 1981'de bu topraklarda yaşayan nüfus 935.818.000 kadardı)²⁷.

Hindistan'da Gazneli Sultanı Mahmud'dan (388/998) son Bâbürlü sultanı II. Baha-dır Şah'a (1275/1858) kadar 73 Türk hükümdarı gelip geçmiştir²⁸.

2. Dinî ve Kültürel Katkıları:

Hindistan'a Türklerin ve İslamiyet'in girerek bir daha çıkmazcasına yerleşmesinin Gazneliler'le başladığını ve onların bıraktığı Sünnî geleneğin²⁹, günümüze kadar aynen devam ettiğini söylemiştik. Bu bağlamda Abbâsî Hilâfetine cidden ve samimiyetle bağlı bir politika sürdüren Sultan Mahmud, tâbi kılma için kendisiyle irtibat kuran Mısır Fâtumî Halifesi ve elçilerine meyil ve iltifat etmemiştir³⁰. Hatta Nizamülmülk'e göre, Sultan Mahmud'un devletinin memuriyetlerini Horasanlılara vermesinin nedeni, onların Hanefî veya Şafîî olmalarıdır³¹.

26) Bkz. Aziz Ahmed, s. 61. Bu hususta ayrıca bkz. Neslihan Durak, *Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler*, Ankara 2000, s. 65-125.

27) Bkz. Öztuna, I, 855-856.

28) Bkz. Öztuna, I, 884.

29) Sünnî geleneğin devamı mezhepler ve tarikatlar yoluyla olmuştur. Bu hususta ayrıca bkz. Necdet Tosun, *Bahâeddin Nakşibend, Hayatı, Görüşleri, Tarikatı (XII-XVII. Asırlar)*, İnsan Yay., İstanbul 2002; Mehmet Demirci, "Müslüman Türklerde Tasavvuf", *Türkler*, V, 489-497; Saffet Sarıkaya, "Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mezheplerin ve Tarikatların Yeri", *Türkler*, V, 498, 508; A. Vehbi Acer, "Türk Kültür Tarihinde Ebu Mansur Muhammed Mâtürîdî'nin Yeri ve Etkisi", *Türkler*, V, 518-526; A. Turan Yüksel, "Ahmed Yesevî: Hayatı, Eserleri, Fikir ve Tesirleri", *Türkler*, V, 545-551; Necmeddin Bardakçı, "Şâh-ı Nakşibend ve Türk Dünyasındaki Etkileri", *Türkler*, V, 552-560.

30) Bkz. Curfâdekânî, Ebû's-Şeref Nâsîh b. Zafer b. Sa'd, *Tercüme-i Târih-i Yemînî*, tahkik: Cafer Şi'ar, Tehrân 1345, s. 237-9; Gerdîzi, Ebû Sa'îd 'Abdu'l-Hayy b. ed-Dehhâk b. Mahmûd, *Zeynu'l-Ahbâr*, tahkik: Abdülhayy Habibi, İrân 1347/1928, s. 181; Ibnu'l-Esir, İzzeddin Ebû'l-Hasen Ali eş-Şeybânî, *el-Kâmil fi'r-Târih I-XII*, tahkik: C. J. Tornberg, Beyrut 1385/1965, IX, 340; Fasîh, Ahmed b. Celâluddîn Muhammed-i Hâfî, *Mucmel-i Fasîhî I-II*, tahkik: Mahmud Ferruh, Meşhed 1341/1922, II, 116; Nizâmuddin-i Ahmed, Hâce, *Tabakât-ı Ekberî I-III*, Calcutta 1927, I, 10.

31) Bkz. Nizâmü'l-Mülk, Hasen b. Ali b. İshâk et-Tüsî, *Siyâset-Nâme (veya Siyeru'l -Mülk)*, çev. ve haz.: M. Altay Köymen, Ankara 1982, s. 83.

Sultan Mahmud, Hindistan seferlerinde asıl gaye olarak 'cihad'ı gözetmiş³² ve oraya, tartışmalı olsa da, genel olarak kabul edildiği üzere 17 sefer düzenlemiştir³³. Hindistan'a yapılan bu seferlerde çeşitli vesilelerle Karmatiler cezalandırılmış, Hindistan kapıları Müslümanlar için kolaylaşmış, Hindistân-Horasân ticaret yolu iyice açılıp gelişmiş, bölgede bir çok yere camiler yapılarak hocalar tayin edilmiş, bu seferlerden dolayı da Hintlilerle bir yılgınlık ve Sultan Mahmud korkusu yerleşmiştir.

Sultan Mahmud'un Hindistan seferleri hakkında yapılan yorumları değerlendiren Salim Cöhçe, "Hindistan'ın her dönemde bir servet ve köle kaynağı olarak görüldüğü doğrudur. Ancak, belki şaşılacak bir hadise, ama bu ülkede İslâmiyet en güçlü şekilde Gazneli Mahmud'un seferleri esnasında yayılmış ve Bengale hariç o devirde ulaşılan sınırların dışına da hiçbir zaman çıkamamıştır. Dolayısıyla bu seferler, bugünkü Hindistan'ın demografik yapısını daha o zamanlar değiştirip yeniden şekillenmeye zorlarken, önceleri aynı bölgede temasa geçtiği bütün kültürleri yutan Hinduizm'i de, bu defa Türk kültürü karşısında aciz kalmaya mahkum etmiştir. Buna rağmen Mahmud'un Hindistan'da Kuşan ve Akhunlar gibi bir imparatorluk kurmaya teşebbüs etmemesi, bölgede Türk hâkimiyetinin esaslı bir şekilde tesis edilmesini belki de yüzelli yıl geciktirmiştir. Ama bu ülkede daha sonra hâkimiyet kuracak olan Türklere sonuçları kalıcı bir şekilde nasıl hareket edileceğine dair ilk örnekleri gösteren de yine Gazneli Mahmud olmuştur." demektedir³⁴. "Gazneliler'in Türk ve İslâm tarihindeki başlıca rolü, kuzey Hindistan fütuhatına yol açarak İslâm dinine Pencâb'da kuvvetli bir dayanak noktası elde etmesi ve daha sonraki Hindistan fetihlerine bu suretle sağlam bir zemin hazırlanmış olmasıdır. Ayrıca Gazneliler Hind dünyası kültürü ile doğrudan doğruya temas kuranlar olarak tarihe geçmişlerdir. Yıllar sonra Pakistan Devleti'nin kurulmasında da birinci derecede etken olmuşlardır. Sultan Mahmûd ve Mes'ûd'un şahsiyetleri ise halkın zihinlerinde büyük Müslüman ve halk kahramanları olarak yerleşmiştir. Mahmûd daha sonraki İran edebiyatında da meşhur bir şahıs, adalet ve insaf timsali bir hükümdar olarak yer almıştır."³⁵

Vergi konularında zaman zaman değişik uygulamalara gidilmişse de, İslam hukuku bölgede hüküm süren Türk ve gayr-i Türk tüm Müslüman devletlerce tatbik edilmiştir³⁶. Geneleğe uygun olarak hac zamanı Kabe'ye hediyeler gönderilmesi de ihmal edilmemiştir³⁷.

32) Bkz. Erdoğan Merçil, "Gazneliler'in Hindistan Siyaseti", Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan, *İÜ-EP Tar. Ar. Der.*, İstanbul 1991, s. 547-61. Hindistan seferleri ile ilgili en menfi görüş Yakubovsky'ye ait olmakla birlikte Avrupalı müelliflerin hemen hepsi "Hindistan seferlerinin gayesinin malf kazanç, ganimet ve haraç elde etmek olduğu" kanaatinde dirler. Merçil'in mezkur makalesinde verdiği Avrupalı müelliflerin isimlerine, görüşleri çok aşırı olmasa bile, Hudgson da eklenebilir Marshall G. S. Hudgson, *İslam'ın Serüveni I-III*, red. ve yay. haz.: Metin Karabaşoğlu, İstanbul 1993, II, 41.

33) Tüm seferler için bkz. Curfâdekânî, 155-253; Gerdîzî, 177-192; İbnü'l-Esîr, IX, 179-246. Baloch, Sultan Mahmud'un 12 veya 13 sefer yaptığını, bu sayıyı müsteşriklerin abarttığını ve Hindistan seferlerinin her yıl değil, zaman zaman ve sadece Hindular üzerine değil, Kusdar, Multan ve Sind gibi Müslüman yöneticilerin üzerine yapıldığını da söyler. Bkz. N. A. Baloch, "Gazneliler'in Hakimiyeti ve Lahor Krallığı Müessesesi", çev.: Esin Kahya, *Erdem*, c. VII, sy.: 20, Ocak 1991, s. 554-555.

34) Cöhçe, "Gazneli Mahmud Dönemine Kadar Hindistan'da Türk Varlığı", s. 987.

35) Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, Ankara 1989, s. 94; Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 1991, s. 41.

36) Bkz. Aziz Ahmed, s. 112-116.

37) Bkz. İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec 'Abdurrahmân b. 'Ali b. Muhammed, *el-Muntazam fi Târîhi'l-Umem ve'l-Mulûk I-XVIII*, tahkik: Muhammed 'Abdulkâdir 'Atâ ve Mustafa 'Abdulkâdir 'Atâ, Beyrût 1412/1992, XV, 171; İbnü'l-Esîr, IX, 340, 350; Aziz Ahmed, s. 46.

Ancak gerçek anlamda Müslüman-Hint toplumu Kuzey Hindistan'ın Gurlular tarafından fethedilmesinden sonra oluşmuştur. Ele geçirilen yerleşim bölgelerinde yapılan camiler, ihtida hareketleri için önemli birer merkez teşkil etmekteydi. Bir yerin fethinin hemen arkasından her tarafa dervişler göndererek İslâm'ın tanıtılması, Hindistan'da İslâmiyet'in gönüllü ihtidalar ve sûflerin faaliyetleriyle yayıldığını göstermektedir. Kaynaklarımızda, ileride bahsedeceğimiz sûflerin bu alandaki başarılarını gösteren birçok olay nakledilmektedir³⁸.

Hindistan'da İslâmiyet'in yayılmasında etkili olan bir diğer faktör de XII ve XIII. yüzyıllarda Orta Asya'dan Hindistan'a göç eden Müslüman ailelerdir. Bunlar, o sıralarda gelişimini sürdüren Delhi Sultanlığı'na gereken idarî kadroları sağlamakta ve ülkeye kültürel canlılık katmaktaydılar. Çünkü bu ailelerin önemli simaları hemen bir dinî-kültürel tesir sahası oluşturmakta ve oturdukları yerin etrafında camiler, medreseler, tekkeleler, zaviyeler ortaya çıkmaktaydı. Hemen hemen Hindistan'ın bütün önemli iskân yerlerinde bunlardan bir veya birkaç aile bulunmaktaydı. Kaynaklarda, Moğol baskısı yüzünden Hindistan'a göç eden ve Bedâûn, Sâmâne ve Biyâne gibi şehirlere yerleşen ailelerden bahsedilmektedir. Kast dışı ve düşük kastlı Hinduların kitleler halinde ihtidası, Moğol baskısı, bitmeyen göçler, erken zamanlarda kurulan Müslüman-Arap kolonileri ve sûflerin faaliyetleri, değişik Müslüman grupların topyekûn bir sosyal varlık olarak ortaya çıkmasını sağlayan gelişmelerdi³⁹.

Dil Tesiri

Ethem Bilgin, bir makalesinde⁴⁰ Hintçeden Türkçeye geçmiş olan bir takım kelimeleri vererek, bu kelimelerin hemen hepsinin Hindistan'ın tarihî ihraç ürünlerinden olduğunu, bunun da kelime alışverişinin tüccarlar vasıtasıyla ekonomik alanda vukuunu gösterdiğini iddia eder. Ona göre bu ticarî kervan yolculuklarına İslam sûfleri, seyyah-derviş olarak katılmış ve İslam dinini tebliğ etmek üzere dünyanın en uzak köşelerine kadar gitmişlerdir. Çiştîyye, Şuttariyye, Nakşibendiyye dervişleri, Hindistan ve Malay adalarına giderek yerli ahalinin dillerini öğrenip onların hayatlarına karışmış olduklarından, o ülkeleri, dışarıdan gelip fetheden ve başka dil konuşan mutaassıp fatihlere göre halk arasında İslam'ı daha ziyade yaymışlardır. İslam dininin âlemşümül olması da işte bu sûfler sayesinde. Hangâhlar, cemaâthâneler ve zâviyelerde yaşayarak, tarımla geçimlerini sağlayan bu mutasavvıflar, bölgede bugünkü Afganistan, Batı Pakistan, Hindistan, Doğu Pakistan (Bengal), Himalayalar, Çin, Malezya, Endonezya, Maldiv adalarına kadar yayılma göstermişlerdir. Yine Bilgin'e göre, bölgede Çiştîyye, Nakşibendiyye ve Kadiriye birinci derecede, Hululîyye, Hallâciyye, Tayfûriyye, Harrâziyye, Hâffîyye, Seyyâriyye, Muhasibiyye, Tüsteriyye, Hakîmiyye, Nûriye, Cüneydiyye, Kassâriyye tarikatlarının da, ikinci derecede faaliyet gösteren tarikatlar olduklarını ve ikincilerin sadece yöresel faaliyetlerde bulunabildiklerini ifade eder. Bu tarikatların hemen hepsinin Sünnî karakterli olduğu bilinmektedir.

38) Haqqi, s. 38-39.

39) Bkz. K. A. Nizami, XVIII, 86.

40) Ethem Bilgin, "Güney Asya' da İslam'ın Yayılmasında Tasavvufun Rolü", <http://www.sadabat.net/makale/guneyasyadaislaminyayilisi.htm>, 10.05.2007. Tasavvufî tesir konusunda ayrıca bkz. Emel Esin, "Sind, Bengale ve Hindistan'da İlk İslamî Devir Türk Devletleri", *Tarihte Türk Devletleri I-II*, Ankara 1987, I, 333.

Bir konferansında konuyu "Urduca'da Türkçe'nin İzleri" başlığıyla dil açısından ele alan Erkan Türkmen, Hindistan'da Türklerin varlığı düşünüldüğü zaman, ilk olarak akla Gazneli Mahmud'un geldiğini söyler. Gazneli Mahmud'un Hindistan'a girmesiyle Türk-Hint ilişkileri'nin canlandığını belirten Türkmen, Mahmud'un ordusunda Türk, Afgan, Hintli, İranlı ve Arap askerlerinin bulunması nedeniyle, Hindistan'da ortak kültür ve farklı dillerin birbirleriyle kaynaştıklarını vurgular. Türkmen konferansında özetle şunları söylemektedir: "Mahmud'un sarayında 4000 Türk askeri vardı. Bunlar Lahor'a yerleşmişlerdi. Pencab yöresinde kullanılan Pencabî dilinde Türkçe'nin izlerine rastlanır: 'Sayın baba', 'saygıdeğer ihtiyar', 'baci', 'abey' (ağabey) vb.. Kuzey ve Güney Hindistan'ın tamamında Türklerin egemenliği olmasına rağmen, bu yörelerde ne yazık ki, resmi dil Farsçadır. Çünkü Türkçenin, daha çok saray dili olarak kullanılması, Türklerin başka dillere aşırı derecede saygı göstermesi, Farsçanın aruz veznine daha yatkın olması ve özellikle Türkçenin Hint-Avrupa dillerinden farklı olması bunda etkili olmuştur. Türkçe ve Farsça şiirler yazan Bâbü'r Şah'ın devri, Urduca'nın altın çağı sayılır. Bâbü'r Şah Hindistan'da Türk dili ve kültürünü yaymak için çok uğraştı, fakat onun evlatları Farsçayı tercih ettiler. Dehli kalesinde yerleşen Türk komutanları ile Hint ve İranlıların birleşmesiyle yeni bir dilin doğmaya başladığını görmekteyiz. Bu karma dil (Rehta), Sultanın bulunduğu Ordu-yu Mualla'da meydana geldiği için Ordu Dili olarak adlandırılmıştır. Bâbü'r'ün sarayında Bahram Sakka Buharî ve Bayram Han gibi büyük Türk şairleri de vardı. Daha sonra İnşâülâh İnşâ ve Saâdet Han Rengin gibi Urduca yazan şairler, Türkçe şiirler yazmışlar ve mülemmâlar düzenlemişlerdir. Neticede Urducaya Türkçe, Farsça ve hatta Arapça kelimeler Türk sultanları vasıtasıyla girmiş oldu. Bu kelimelerin telaffuzu aynen Türkçedeki gibidir. Urduca'da 'kıyma', 'elçi', 'aybek', 'beg' gibi öz Türkçe kelimeler de vardır. Bazı kelimeler aynı olduğu halde değişik anlamlara gelebilir. Örneğin: 'Hasta' Türkçe'de 'sıhhatini yetirmiş kişi' demek, oysaki Urduca'da 'gevrek' (nân-ı hasta: gevrek ekmek) ve Farsça'da ise 'yorgun, argın' demektir. Aynı şekilde 'zor' Türkçe'de 'kolay olmayan' veya 'güç' anlamında olup, Urduca'da sadece 'baskı' anlamındadır. Görülüyor ki, Hindistan ve Pakistan'da Türk Dili ve kültürünün etkisi oldukça büyüktür ve bu konuda henüz yeterince çalışmalar yapılmamıştır. Hindistan yarımadasında yapılacak çalışmaların, Orta-Asya Türk Cumhuriyetleriyle Türkiye arasındaki bağları daha da güçlendireceği kanısındayım."⁴¹

Gerek Hindistan'da kurulan Türk devletlerinin ve gerekse Selçuklular'ın Farsçayı resmî dil olarak kullanmalarının, hanedan üyeleri ve Farsça şiir söyleyen Türk asıllı şairlerin ve bilim dili Arapçadan sonra genel olarak ve edebiyat dili olarak Farsça'nın kullanılmasının, mezkur devletlerin coğrafyasında İran kültürünün yayılması ve benimsenmesine yol açtığı, bölgenin ve halkın İranlaştığı ve İran kültürünü canlandırıp yaydıkları iddialarına katılmadığını ifade eden Ahmet Kartal konuyu ele aldığı makalesinde⁴² özetle şunları söylemektedir:

41) Erkan Türkmen, "(Konferans Özeti)", <http://www.neu.edu.tr/tr/main.asp?sayfa=news/YDU%20VAKIF.10.05.2007>. Dil tesiri konusunda ayrıca bkz. Erkan Türkmen, "Türkçe İle Urduca Arasındaki İlişkiler", *Türk Dili*, c. XLIX, sy.: 397, Ocak 1985, s. 25-37; Erkan Türkmen, "Urduca'da Türkçe Kelimeler", *Türk Dili*, c. XLIX, sy.: 399, Mart 1985, s. 157-171; Esin, I, 333-334; Turan-Turan, s. 120. Hindistan'da Türk hükümdarlarının Türklük bilinci ve yarımada'daki Türkçe hakkında ayrıca bkz. Annemarie Schimmel, "Hindistan'da Türk Dili ve Edebiyatı", çev.: Senail Özkan, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Haziran 1983, sy.: 24, s. 165-172; Haqqı, s. 37.

42) Ahmet Kartal, "Karahanlı, Gazneli ve Selçuklu Saraylarındaki Edebî Faaliyetler Üzerine Düşünceler", *Bilig*, Bahar 2001, sy.: 17, s. 55-68; Kartal, "Türk-Fars Edebî İlişkileri", *Türk Edebiyatı Tari-*

Türklerin buldukları bölgede hem hanedan üyeleri olarak hem de şairler olarak Farsçanın yaşama ve gelişmesine katkıda buldukları bir gerçektir. Fakat gerek şiirlerdeki millî ve dînî unsurlar ve gerekse çeşitli konuların işlenişini açısından meseleye bakılınca, aslında geleneksel Türk kimliğinin muhafaza edildiği ve Türklük bilincinin alabildiğine bu şiirlerde yer aldığı çok sayıdaki örnekle sergilenebilir. Şiirlerdeki edebî zevk ve şiirlerin işlenişinin, şairlerin etnik kökenleriyle birlikte incelenmesi Türk ve Fars şiir farkı ve yapısını ortaya koyacaktır. Diğer yandan Fars kültürünün hâkimiyetini iddia eden araştırmalar, belli bir önyargıyla ve bir takım fikirlerin empozesi için ortaya atılmış iddialar olup, dikkatle incelenmelidir.

Bâbürlüler devri, Türk dili tarihi açısından ele alınınca da karşımıza çıkan en önemli husus, Türkçenin 'Çağatay Lehçesi'nin devamlılığının Bâbü Şah ve imparatorluğu vasıtasıyla sağlanmasıdır⁴³.

Bugün dil dışında yemek, tatlı ve bazı inançlar bakımından görülen benzerliklerin de, Türk tesiri ile olduğunu düşünmemek için bir sebep görmemektir⁴⁴.

Türkler Vasıtasıyla: Yönetim Geleneği, Arapça, Farsça, İlim ve Sanat

Hindistanlı bir bilim adamı "Türkler Hintlilere hakikatte ne vermişlerdir?" sorusunu sorarak, şöyle cevaplandırır: "Benim bu soruya cevabım şu olacaktır: Sevgileri ve sempatisi daima mevcut olmakla beraber Türkler, Hintlilere sahip oldukları her şeyin en iyisini vermişlerdir. Öyle ki, Hint kültür mirasına katkıları mühim bir yer işgal etmektedir. Hindistan'a, o güne kadar bilinmeyen bir hükümet sistemi ve idarî meselelerde tatbikî kolaylıklar getiren Türklerdir⁴⁵; fikrî, edebî ve ruhî faaliyetlerin kapılarını açan yine Türklerdir ve nihayet onların zamanındadır ki, dînî müsamaha ve içtimâî eşitlik meydana gelmiş ve halk, ilk defa olarak ibadetlerini serbestçe yerine getirip, hayat tarzlarını kendi inanç ve fikirlerine göre tanzim etme imkânını bulmuştur. Böylece Türk medeniyeti, tarihimizin Orta Çağlarında, Hindistan'a büyük çapta tesir etmiştir."

"Ortaçağın ilk devirlerinde Türklerin Hintlilere getirdikleri en mühim yeniliklerden birisi de, demokrasi ve tek Allah gibi mefhumlar getiren İslâmiyet ve esas kanunlardır."

"İslâmiyet, Hindistan'a kütle halinde giren Türklerle, hicrî beşinci asırda ve Arap fütuhâtı durduktan sonra gelmiş ve takriben sekiz asır kadar Hint hayat ve tefekkürünü, bilhassa Kuzeyde tesiri altında tuttukten başka, Hind medeniyetinin sentezine yeni unsurlar ilâve etmiştir. Hindistan'da Türk hanedanları tesis eden Orta Asya Türkleri, muhakkak ki İslâmiyet'in öncüleriydi; fakat bunların Arap kültürünü temsil etme gibi bir iddiaları yoktu. Bir raddeye kadar, İslâmiyet'in fıkıh, ilahiyat ve içtimâî müesseseleri bir ya-

hi I-IV, ed.: T. Sait Halman vd., Ankara 2006, I, 300-318. Bu konuda ayrıca bkz. Adnan Karaismailoğlu, "İslâmiyet Sonrasında İlk Farsça Şiirlerde Türkler", *Türkler*, V, 903-913; Sadık Armutlu, "Gazneliler ve Selçuklular Döneminde Edebî Gelenek", *Türkler*, V, 872-879; Azmi Bilgin, "Gazneliler Döneminde Dil ve Edebiyat (962-1183)", *Yeni Türkiye, Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı*, Ocak-Şubat 2002, sy.: 43/I, s. 338-342; Azmi Bilgin, "İlk Müslüman Türk Devletlerinde Kültür ve Medeniyet/Gazneliler 962-1186)", *Yeni Türkiye, Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı*, Ocak-Şubat 2002, sy.: 43/I, s. 625-629.

43) Bkz. Bilal Yücel, "Nevâî-Bâbü Çağının Tarihi ve Edebî Şahsiyetleri", *Türkler*, V, 804-811; Pêri Benedek, "Bâbü İmparatorluğu'nda Türkçe", *Türkler*, V, 812-818.

44) Bkz. Turan-Turan, s. 120-122.

45) Yönetim mirası hk. ayrıca bkz. Esin, I, 330 vd.

na bırakılacak olursa, Delhi'de oturan Sultanların kültürlerinin Türk kültürü olduğu iddia edilebilir. Hindistan'da Zahireddin Bâbü tarafından yeni bir Türk sülâlesinin tesisile (ki buna Hintliler tarafından yanlış olarak Moğol hanedanı denir) Hindistan'da Türk kültürü yeniden gelişmiştir. Bâbü ve Delhi tahtına oturan muakkipleri Arap ve İran kültürünün tesiri altında oldukları ve bir dereceye kadar da Hintlileşmelerine rağmen, esas kültürleri Türktü ve bu kültürün hususiyetlerini muhafaza etmişlerdir. O devirde Arapçanın mollalar ve aydınlar zümresi tarafından din, ilahiyat ve fıkıh gibi ilimler için öğrenildiği varit ise de, Arap medeniyetinin Hindistan üzerinde hemen hemen hiç denecek kadar az tesiri olmuştur. Hindistan'a asıl tesir etmiş olan Türk kültür ve medeniyetidir ki, bunun tesirlerini hâlâ sadece Luknow ve Delhi gibi eski merkezlerde değil, fakat dokumacılık sanatında ve bizzat ismini Türkçeden alan Urdu lisanının çeşnisinde görmekteyiz. Bugün dahi, cenubî Hindistan'ın bazı kısımlarında İslam dininden olanlara Müslüman yerine "Türkoğlu" ve lisanları olan Urdu'ya da Türklerin lisanı demek olan "Turk-a-Mata" dendiğine hayret edeceksiniz sanırım.

Fakat Türklerin Hintlilere verdiği en önemli şey, Yunan, Bizans, Arap, Roma, İran, Çin ve Hint kaynaklarından derledikleri ilmî ve teknik malûmattır. Belki de ne Çinliler, ne Yunanlılar, ne Araplar ve ne de Romalılar bu hususlarda Hindistan'a bu kadar çok şey vermemişlerdir. Bu zaman zarfında ise Arap ve Fars lisanları, o devrin en zengin ve değerli bilgilerini hazmetmiş bulunuyorlardı. Âdeta, insanın içinden dış dünyaya bakıp da muasır ilmî ve teknik malûmatı elde edeceği bir pencere vazifesi görüyor ve bugün İngilizce, Fransızca veya Rusçanın gördüğü vazifeyi ifa ediyorlardı. Türkler, Hindistan'a geldikleri zaman beraberlerinde Arap ilminin hazinelerini de getirmişler ve bütün Temürlüler devri boyunca da Ortaasya'daki Arap tedaris sistemi, Hindistan'da hakim olmuş ve tıpkı Osmanlı İmparatorluğunda olduğu gibi, bütün dinî ve müspet ilimlere ait kitaplar Arapça olarak ve Ortaasya'da kaleme alınmıştır. Böylece bu tedaris sistemi de Hindistan'a Türkler tarafından intikal ettirilmiştir. Astronomi, matematik, kimya, tıp, coğrafya ve diğer ilimlerde de Hintli talebelere aşılana ve bugüne kadar gelmiş, Türkler tarafından getirilmiş olan bilgidir. Bir zamanlar Bâbü, Ekber ve Şahcihan'ın kütüphanelerinin raflarını süslemiş olan binlerce yazma bugün, Hindistan'da muhtelif kütüphanelerde ve şahsî koleksiyonlarda, Yunan, Arap, Türk ve Hint kültürlerinden bize intikal eden zengin mirasın bir parçasını teşkil etmektedir. Türklerin Hintlilere verdiği ilmî hediyeğin en pratik örneğini, tıp veya bizim bugün "Yunanî tıp" dediğimiz ilim dalında görüyoruz. Yunanî tıp, bugün Hindistan'da bundan beşyüz sene evvel olduğu kadar revaçtadır ve tatbik edilmektedir. Modern tıp ile aynı menşeden inkişaf edip, Hipokrat ve Galen'in prensiplerine dayanan bu tıp, muayyen bir devreye kadar bir ilim olarak inkişaf etmiş ve sonra inkıza uğramıştır. Diğer taraftan, esas tıp ilmi ise Avrupa'da gelişmiş ve bugünkü ilerlemeleri kaydetmiştir. Türkler, Yunanî tıbbın Hindistan'da bugünkü tatbik sahasının genişliğine hayret edeceklerdir, ki bu husus sadece bu fennin ucuzluğundan ve külelere tatbik imkânından doğmaktadır."

"Türklerin Hint kültürüne en büyük katkıları dil hususunda olmuştur; Hindistan'a gelip hâkimiyet kuran Türkler, Farsçaya ve hatta Arapçaya vâkıf oldukları halde gündelik hayatlarında, teşekkül etmiş nazım şekilleri, ifade gücü ve güzelliğiyle sadece Hint lisanları üzerinde derin bir tesir yapmakla kalmayıp, aynı zamanda daha sonra Urdu adı ve-

rilen yeni bir lisanı da meydana getiren, Türkçeyi kullanıyorlardı. Türkologlar, Dr. M. Hamidullah'ın da dediği gibi, Türkçenin, ismi de Türkçe olan Urdu dili üzerinde silinmez bir tesir bıraktığını ilgiyle kaydedeceklerdir. Bu sadece Türkçe menşeli yüzlerce kelime ile ilgili olmayıp, bizzat lisanın yapısında da kendini göstermektedir. Bir lisandan diğerine yapılacak harfî bir tercüme bu hususu açıkça gösterecektir. Bu şayanı dikkat bir husustur zira, tarihî durum göz önüne alınırsa, Fars tesirinin daha çok olması icap ederken Urdu, Farsçadan ziyade Türkçeye yakındır. Bunun yanı sıra, Urdu ve Sindî, Gujratî, Bengalî, Malayan ve hatta Telagu ve Temil gibi Hint lisanları da Türkçeden o kadar etkilenmişlerdir ki, Pencabî, Kaşmirî, Sindî ve Urdu o devrin Türk yazı şeklini tamamen benimsemişlerdir. Hindistan'ın kıyı bölgelerinde ve Sind'de Arap tesirleri müşahede edilmekle beraber, Hindistan'ın Kuzey ve Orta bölgelerinin, Orta Asya'dan gelip, Türk oldukları muhakkak olan ve bir dereceye kadar Arap ve Fars kültürü tesiri altında olan bir halk tarafından derin bir şekilde tesir altında tutulduğu muhakkaktır.

Türk tesiri, Hint hayat tarzının birçok cephelerinde göze çarpar. Bu bilhassa sanayi, ticaret ve denizcilikte fark edilebilir. Mimarî ve güzel sanatlarda da Türk tesiri geniş ve derindir⁴⁶. Kâğıt imâlinde, ciltçilikte, cam, deri ve bazı kimyasal sanayi kollarında, bugün dahi bu tesir göze çarpar. Birçok kimselerin aksi iddialarına rağmen lotus çiçeği biçimindeki kubbelerin, ilk Müslüman camileriyle Orta Asya'ya ve oradan da Türklerle Hindistan'a girdiğini iddia etmek yanlış olmayacaktır. Aynı durum mozaikler için de vairittir. Türkler, bütün etrafımızda da müşahede ettiğimiz gibi, kültürel hayatımıza olduğu kadar idarî sistemimize de tesir etmişlerdir. Hindistan'ın idarî teşkilatı ilk defa Timur imparatorluğu tarafından tesis edilen temellere istinad etmektedir. Maratha federasyonu dahi, Hind Temürlüleri tarafından tesis edilmiş olan örneğe göre çalışmıştır.

Türklerin Hindistan'a, din felsefesi, içtimâî ve siyasî düşünce mevzularında getirdikleri yenilikler de o devir için küçümsenemez. Tek Tanrı, sosyal adalet ve kardeşlik gibi mefhumlar muhtelif sahalarda tesirler icra etmişlerdir. İslâmîyet'in, Hindistan'da Türklerle yayıldığı bir hakikattir. Bu itibarla bizim, İslâmî anlayışımızın Arap veya Fars anlayışından çok, Türklerinkine yakın olduğunu söylemek mecburiyetindeyim.

Şunu da ilâve etmeme müsaadenizi rica ederim ki, bugün Hindistan'ın maddî hayatı üzerinde geniş tesir etmekte olan muasır Avrupa ve Amerika medeniyetleri, Romalılara, Yunanlılara ve Araplara olduğu gibi, bir raddeye kadar Türklere de bazı şeyler borçludur. Bu şartlar altında, Türk-Hint münasebetlerinin sadece hissî bağlarla yoğrulmuş olmadığını belirtmekle bahtiyarım. Bu dostluğun kökleri tarihtedir ve Türklerle Hintliler, birbirlerine tarihî olduğu kadar kültürel bağlarla da merbuturlar; bu itibarla Türk-Hint dostluk münasebetlerinin istikbalde hiçbir vechile karanlık olmamasını temenni ederim."⁴⁷

Gazneliler'in Kültürel Katkıları

Günümüzde gezi veya başka bir sebeple Hindistan'a giden insanların gözüne çarpan tarihî ve kültürel eserlerin ve bunlarla oluşan geleneklerin birçoğunun altında Türklerin

46) Sanat ve mimari bilhassa resim tesiri konusunda bkz. Esin, I, 334 vd.

47) Akmal Ayyubi, "Hint Kültürü Üzerinde Müslüman Türk Tesirleri", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, yıl: 1959-1960, c. III, cüz: 3-4, s. 206-210. Aynı şekilde Hindistanlı bir başka bilim adamının konuyla ilgili çalışması için bkz. S.A.H., Haqqi, *Hindistan'daki Türk Tesiri İlk Dönem 1206-1414*, METU Yay., Ankara 1984.

yattığını görmekteyiz⁴⁸. Bu durum, Hindistan'ı geçen asırda ziyaret etmiş olan bir Avrupalının ifadesiyle, yarımada "Türklerin Hindistan'ı" denmesini haklı çıkarmaktadır⁴⁹.

Köprülü, Gazneliler'e ait bir takım özellikleri, onların tarihî rollerini ifade sadedinde şöyle izah eder: "...Tamamıyla askeri bir teşkilattan ibaret olup millî bir esasa dayanmayan bu Türk saltanatı, içerden veraset kavgalarıyla ve dışardan Selçukîler ve bilhassa Gurîler gibi kuvvetli rakiplerle uğraşması sebebiyle uzun bir hayata sahip olamamıştır. Bu Türk saltanatının Türk ve İslâm tarihindeki başlıca rolü, kuzey Hint fütuhatına yol açarak İslâmiyet'e Pencap'ta kuvvetli bir dayanak noktası vücuda getirmesi ve Sultan Muizzuddin'in daha sonra Hint'deki büyük fütuhatına bu suretle sağlam bir zemin hazırlanmış olmasıdır."⁵⁰ Fakat sadece bununla da yetinilmemiş, ilaveten ilmî ve kültürel faaliyetlerde de bulunulmuştur.

Gazneliler devri için zikredilmesi gereken meşhur alimler arasında tarih yazıcıları gelmektedir. Bunlardan biri olan Ebû'n-Nasr el-Utbî (350-432/961-1040), 421/1021 senesine doğru meşhur eseri Kitâbu'l-Yemînî'yi tamamlayarak Sultan Mahmud'un veziri Şemsu'l-Kufât el-Meymendî'ye sunmuştur⁵¹. Diğer bir tarihçi de *Târîh-i Beyhakî* (veya *Târîh-i Mesûdî*)'nin yazarı Ebû'l-Fazl el-Beyhakî (386-470/996-1077) olup, 421/1021 tarihinden itibaren 19 yıl Gazneliler'in Divân-ı Risâletinde hizmet vermiştir. Onun, saray hayatı, devlet idaresi ve memuriyetler hakkında verdiği kıymetli malumatlar, hem de hepsinin bizzat yakın şahidi olarak, bize sunulmaktadır⁵². *Zeynu'l-Ahbâr* adlı eserin müellifi olan Abdu'l-Hayy Gerdîzî (400?-445/1009?-1053 sonrası) de eserini 442/1050 yılında Gazneli Sultanı Abdurreşîd'e ithaf ettiği bilinmektedir⁵³. İbn Hassûl da (v. 450/1058), Rey'in Gazneliler'in eline geçmesiyle birlikte Sultan Mahmud'un himayesine girmiş bir âlimdir⁵⁴. Ebû Mansûr es-Se'âlebî hakkında bilinen tek şey *Gururu's-Siyer* veya *Kitâbu'l-Gurer fi Siyeri'l-Mülûk ve Ahbârihim* adlı tarih kitabını Sultan Mahmud'un kardeşi Nasr'a ithaf etmiş olmasıdır⁵⁵. Devrin meşhur edîp ve katiplerinden bi-

48) Bunu Hindistan'ı tanıtan gezi programlarına ait internet sitelerde de görebiliriz. Örnek olarak bkz. Orhan Gedikli, "Hindistan'da Türk İzleri 1-2", http://www.ufukotesi.com/yazigoster.asp?yazi_no=20070388.22.05.2007; Murat Özsoy, "Hindistan", <http://www.biglook.com/bigtravel/MuratOz/inDIA01.asp>.22.05.2007; Fahri Özparlak, "2004 yılında Dünya Ekonomilerindeki Gelişmeler ve Türkiye Ekonomisindeki Durum ile 2005 yılı Beklentileri". <http://www.kto.org.tr/tr/dergi/dergiyazioku.asp?yno=364&ano=48>.22.05.2007. Ayrıca bkz. Turan-Turan, s. 115-144.

49) Louis Rouselet, "Türkler'in Hindistan'ı", *Hayat Tarih Mecmuası*, çev.: M. A. Kayabal, yıl: 1968, sy.: 8, s. 63-69; sy.: 9, s.29-34; sy.: 10, s. 77-80.

50) Köprülüzâde Mehmed Fuad, *Anadolu İstilasına Kadar Türkiye Tarihi*, yay. haz. M. Hanefi Palabıyık, Akçağ Yay., Ankara 2005, s. 150 (Metin kısmen sadeleştirilmiştir).

51) Bkz. V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, çev. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara 1990, s. 20-21; Şemseddin Günaltay, *İslâm'da Tarih ve Müverrihler*, İstanbul 1339-1342, s. 117; M. Nazım, "Utbi", *İA*, XIII, 83.

52) Bkz. Barthold, "Beyhakî", *IA*, II, 282-4; Tahsin Yazıcı, "Beyhakî", *DİA*, VI, 63-64.

53) Bkz. Barthold "Gerdizi", *IA*, IV, 766; Muhammed Nazım, *The Life and Times of Sultân Mahmûd of Ghazna*, Cambridge 1931, s. 5-6; Orhan Bilgin, "Gerdizi", *DİA*, XIV, 29-30.

54) Bkz. Şadi S. Kucur, "İbn Hassul", *DİA*, XX, 29.

55) Bkz. C. Brockelmann, "Seâlebî", *IA*, X, 226; Barthold, *Türkistan*, s. 20. Seâlebî'nin 'Âdâbu'l-Mülûk' adlı eseri, 'Hükümdarlık Sanatı' adıyla Türkçe'ye de çevrilmiştir (çev.: Sait Aykut, İnsan Yay, İstanbul 1997).

ri olan Ebû'l-Feth-i Büstî (v. 401/1010), Sebüktegin'in Büst şehrini ele geçirmesiyle ona hizmete başlamıştır⁵⁶.

Sultan Mahmud'un tarihi olan ilgisini ve tarih bilgisini gösteren, âlimleri kabul edip, onlara ikram ve saygısından bahseden birçok rivayet vardır⁵⁷. Yine Sultan Mahmud, çevresindeki sufileri ziyaret eder onlarla oturup konuşur, ihtiyaçlarını görür⁵⁸, âlimlerle sohbet meclisleri tertiplerdi⁵⁹.

Sultan Mahmud'un kardeşleri ve oğulları da iyi bir tahsil görmüşler⁶⁰, âlimlere ilgi göstermişler, çok sayıda tekke, ribat, medrese ve mescit yaptırmışlardır⁶¹. Abdullah b. Mukaffâ'nın Pehlevce'den Arapça'ya çevirdiği 'Kelile ve Dimne', Behramşah'ın emriyle Farsça'ya tercüme edilmiş ve adı geçen kitabın İnan ve Hindistan'da genel yaygınlığı elde etmesi, o günden itibaren başlamıştır⁶². Sultan Mesud'un ilmi sevip âlimleri himaye ettiğinin en büyük delillerinden biri, Biruni'nin bazı kitaplarını kendisine ithaf etmesidir⁶³.

Gazneliler döneminde görülen yoğun ilmî faaliyetlerden birisi de, bol miktarda medresenin açılması ve bu yolla hem ilme, hem de dine hizmet edilmiş olmasıdır. Bu bağlamda İslam dünyasında en görkemli eğitim hizmeti veren medreselerin de ilk defa Sultan Mahmud zamanında tesis edilmiş olduğunu söylemek istiyoruz. Bu medreselerde bir taraftan matematik, astronomi, fizik, tıp vs., diğer taraftan da dinî, ahlakî ve sosyal konular okutulmaktaydı⁶⁴.

- 56) Bkz. Curfâdekânî, s. 33-5; İbnu'l-Esîr, IX, 220; Fasîh, II, 114; E. G. Browne, *A Literary History of Persia I-IV*, Cambridge 1956, I, 98-100; Hasan İbrahim Hasan, *Siyasi, Dinî, Kültürel, Sosyal İslâm Tarihi I-VI*, çev.: İsmail Yiğit vd., İstanbul 1985-1987, IV, 329.
- 57) Bkz. İbn Hallikan, Ebû'l-Abbâs Şemsuddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *Vefâyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zemân I-VIII*, tahkik: İhsân'Abbâs, Beyrût 1968, V, 180 vd.; es-Subkî, Tâcuddîn Ebû Nasr Abdilvehhâb b. Ali b. Abdilkâfi, *Tabakâtu's-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ I-X*, tahkik: M. Muhammed et-Tenâhi-A. Muhammed el-Halû, Kâhire 1386/1967, V, 316; İbn Funduk, Ebû'l-Hasen Ali b. Zeyd-i Beyhakî, *Târih-i Beyhak*, tahkik: Ahmed Behmenyâr, byy., 1317, s. 185 vd.; İbnu'l-Esîr, IX, 350, 371-2; Devletşâh, *Tezkire-i Devletşâh I-II*, çev., N. Lugal, İstanbul 1990, s. 63; İbn Ebî 'Useybi'a, *Kitâbu Uyûni'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etibâ I-II*, tahkik: İ. ed-Dehân, Kâhire 1882, I, 322; Hamdulâh-i Müstevfî, s. 397; Şibli-i Nu'mânî, I, 97; Togan, s. 79; Aydın Sayılı, "İbn Sina'da Astronomi ve Astroloji", *İbn Sina Doğumunun 1000. Yılı Armağanı*, nşr., A. Sayılı, Ankara 1984, s. 190.
- 58) Bkz. Hândmîr, Gıyâsuddîn-i Hümâmüddin el-Hüseynî, *Dustûru'l-Vüzerâ*, tahkik: Sa'îd Nefîsî, Tehrân 1317/1899, s. 141.
- 59) Bkz. İbn Hallikan, V, 177 vd..
- 60) Bkz. el-Beyhakî, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin, *Târih-i Beyhakî (veya Târih-i Mes'udî)*, tahkik: Ali Ekber Feyyâz, Meşhed 1350/1931, s. 164; İbnu'l-Esîr, IX, 131, X, 167 vd.; el-Cüzcânî, Ebû 'Amr Minhâceddin Osman b. Sirâceddin Muhammed, *Tabakât-ı Nâsîrî I-II*, tahkik: Abdu'l-Hayy Habîbî, Kabil 1963, I, 231; Nizâmüddin-i Ahmed, I, 32; el-Bedâyünî, Abdu'l-Kâdir b. Mulûk Şâh, *Müntehabü'l-Tevârih I-III*, tahkik: Mevlevî Ahmed Ali, Kalkutta 1865, I, 35; Hasan Enverî, *İstîlâhât-ı Divânî-i Devre-i Gaznevî ve Selçukî*, Tehrân 1355/1936, s. 7 vd..
- 61) Bkz. İbnu'l-Esîr, IX, 487; Devletşâh, I, 160; Mübarek Galip, *Hindistan'da Türk Hükümdarları*, İstanbul 1341, s. 9.
- 62) Bkz. Senây-i Gaznevî Behram Şah'ın şairlerinden olduğu gibi cülûsunda kaside söyleyen Seyyid Hasenî Gaznevî'de bu cümledendir. Bkz. Reşidüddin Fazlullâh, *Câmî'u'l-Tevârih I-II*, nşr., A. Ateş, Ankara 1957, II, 219; Hamdulâh-i Müstevfî, s. 401, 706; Nizâmüddin-i Ahmed, I, 34; Fasîh, II, 221; Şibli-i Nu'mânî, I, 163, Devletşâh, I, 129. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1998, 17. Bsk., s. 395, Kaynaklarımız Kelile ve Dimne'nin mütercimi'nin İmam Nizâmüddin Nasrullâh b. Abdulhamîd Ebû'l-Me'âli veya Üstad Ebû'l-Mehâmid-i Gaznevî olduğunu kaydederler.
- 63) M. Nazım, "Mes'ûd", *IA*, VIII, s. 134.
- 64) Bkz. Oktay Aslanapa, "Ortaçağın En Eski Yatılı İlim ve Kültür Merkezleri", *Türk Kültürü*, c. III sy: 1-2, Ekim 1963, s. 34, 36; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, (4. Bsk.) İstanbul 1993, s. 332.

Bu dönemde Nişabur yanında Beyhak'ta da inşa edilmiş pek çok başka medrese mevcuttu⁶⁵. Kaynaklar, Sultan Mahmud'un Gazne Camii yanına inşa ettirdiği medrese-de okuyan talebeler ve hocalar için bir vakıf tesis ettiğini ve bu yolla bol aylık ve yıllık vermek suretiyle onların maişetini temin ettiğini haber vermektedir⁶⁶.

Gazneliler zamanında pek çok kütüphane tesis edilmiştir ki, bunların kıymet ve ehemmiyeti hakkında kaynaklar oldukça bol bilgi vermektedir. Sultan Mahmud'un yukarıda bahsettiğimiz Gazne Camiinin civarına yaptırdığı medrese aynı zamanda bir kütüphane idi. Dâru'l-'Ulûm adlı bu medrese ile birlikte, kapının yanında içinde antika eşyalar, nadir ve eşi bulunmayan eserlerin toplandığı bir binayı âdeta bir müze olarak tesis etmişti⁶⁷.

Sultan Mahmud, Gazne'yi, o tarihte hiçbir yerde benzeri olmayan saraylar, camiler, su yolları ve daha başka sosyal yardımlaşma müesseseleriyle süslemiştir. 1005'de başlayan meşhur Hindistan seferlerinden sonra memleketinin imarına gayret sarf etmiştir⁶⁸. Öncelikle başkent Gazne'yi abidevî eserlerle süslerken, burada gayet büyük bir akademi de tesis etmiş, bunu büyük gelirlerle pek çok imkâna kavuşturmuştur. Gazne, özellikle Mahmud zamanında, sadece şair ve ediplerin değil, müderris, vâiz, hâtip ve medrese talebelerinin de toplandığı eşsiz bir ilim merkezi olmuştur⁶⁹. Gazneliler zamanında daha sonraları başkent olarak kullanılan Lahor şehri de, Gazne'den sonra ikinci bir ilim ve irfan merkezi olmuş ve orada da medeniyet yükselmiştir⁷⁰. Alim ve ediplerin himaye edilmesi, hiç şüphesiz, ilmî ve edebî bir eğitim ve terbiye alan sultanların⁷¹ hamiyetperver ve ilimperver karakterleriyle ilgilidir. Buna bizzat hükümdarların ilmî ve edebî faaliyetleri de şahittir. Mesela, sultanlar kendi devirlerinde isimleri duyulan meşhur alim ve edipleri saraylarına toplamaktan geri kalmamıştır. Bîrûnî, Ebû Nasr Mansûr el-İrakî ve Hasen Ebû'l-Hayr b. Hammâr bu şekilde saraya çağrılan âlimlerdendir⁷². Saray astrono-

65) Bkz. İbn Funduk, s. 195, 205.

66) Bkz. Curfâdekânî, s. 250; Beyhakî, s. 53. Bu hususta Rıza Nur; "Onikinci Hindistan seferinden sonra, Sultan Mahmud bu seferden elde edilen ganimeti Gazne'nin imarı için harcamış, orada cami medrese, hamamlar, saraylar, çarşılar, su yolları vs. yaptırmıştır. Bu camilerden birinin bütün tarzları mermer ve granit olup ismi 'Arûsetu's-Semâ'dır. Buradaki medreselere îradlar ve hocalar tayin etmiş, kıymetli kitaplarla gayet zengin kütüphaneler yaptırmıştır." demektedir. Bkz. Rıza Nur, *Türk Tarihi I-XII*, yay. haz. E. Kılıç, İstanbul 1979, IV181.

67) Bkz. Curfâdekânî, s. 250; İbn Hallikan, II, 158; en-Nizâmî el-'Ârûzî, Ahmed b. Ömer b. Ali es-Semerkandî, *Çehâr Mâkâle*, tahkik: Muhammed Kazvîni-Muhammed Mu'in, Tehrân 1334/1955, s. 151 vd.; el-Hüseynî, Sadrettin Ebû'l-Hasen Ali b. Nâsir, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye*, çev.: N. Lugal, Ankara 1943, s. 5; İbnü'l-Esrî, IX, 435 vd.; Şibli-i Nu'mânî, I, 45; Browne, II, 96 vd.; M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, nşr., O. Köprülü-N. Pekin, İstanbul 1986, s. 183; Will Durant, *İslam Medeniyeti*, çev.: O. Bahaeddin, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, tsz., s. 33.

68) Bkz. Süheyl Ünver, "İbn Sina'nın Yaşadığı Senelere Ait Resimli Bir Eser", *Belleten*, Ocak-Mart 1961, c. XXV, sy.: 97, s. 18.

69) Bkz. Kafesoğlu, s. 379.

70) Bkz. Palabıyık, s. 164.

71) Bkz. Ukaylî, Seyfeddin Hâcî b. Nizâm, *Âsârü'l-Vâzerâ*, tahkik: Mîr Celâleddin Hüseynî Ermevî, Tehrân 1337, s. 152; Nâsruddîn-i Münşî-i Kirmânî. *Nesâimu'l-Eshâr min Letâimi'l-Ahbâr der Tarîh-i Vâzerâ*, tahkik: Mîr Celâleddin Hüseyn Ermevî, Tehrân 1378/1958, s. 41; Enverî, s. 7.

72) Bkz. en-Nizâmî el-'Ârûzî, s. 151 vd.; Browne, II, 96 vd.; H. İ. Hasan, IV, 275; Philip Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi I-IV*, çev.: S. Tuğ, İstanbul 1989, III, 732.

mu ve astrologu olarak bilinen el-Birûnî, kendisine Hinduizm'in çeşitli yönlerini inceleme fırsatı sağlayan Hindistan seferi de dahil, Sultan Mahmud'la birlikte pek çok savaşa katılmıştır. 424/1032'de tekrar Gazne'ye dönerek hemen hemen *Kitâbu't-Tefhîm* kadar meşhur olan "*Tahkîk Mâ li'l-Hind*"i yazmıştır.

Gazne sarayının baş şairi olarak bilinen Unsurî (350-432/961-1040), saray kasidesi olan Ferruhî-yi Sîstânî (v. 430/1038), Esedî-i Tûsî (v. 466/1073), Mesudî-yi Sa'd-i Salmân (434?-515/1042?-1121), Minuçihr-i Damğânî (v. 432/1040), Senâî (465?-536/1072?-1131), Osman-ı Muhtarî (v. 451?/1159?), Ebû'l-Ferec-i Rûnî (v. 492/1098) ve Seyyid Hasen-i Gaznevî (v. 505/1111) gibi isimler de bu devir için zikredilebilecek meşhur şairlerdendir.

Şair ve edip Nâsır-ı Hüsrev, 394/1003'te doğdu, 422/1030 tarihinde, yani daha 26 yaşına varmadan evvel Belh'de Gazneli Mahmud'un, sonra da oğlu Mesud'un hizmetlerinde bulunmuştur⁷³. el-Hakim Yahya b. Muhammed el-Gaznevi el-Müneccim el-Müzehhib⁷⁴, Ebû Bekr b. Furek⁷⁵, Ebû Sa'd Muhammed b. Mansûr b. el-Hasen b. Muhammed b. Ali el-Cevlekî⁷⁶, Ebû Nasr Ahmed b. Ali b. İsmail Mikâlî ve iki oğlu Ebû'l-Fadl Ubeydullâh ve Ebû İbrahim İsmail, Ebu Cafer Muhammed b. Musâ b. Ahmed b. Musa b. Cafer b. Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn b. Ali b. Ebi Talib, Ebu'l-Berekât Ali b. el-Hüseyn Ali b. Cafer b. Muhammed el-Alevî, Herat kâdîsı Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hüseyn Dâvudî meşhur alimlerdi. Ebû Mansûr Ahmed b. 'Abdu's-Samed eş-Şîrâzî⁷⁷, Abdurrah b. Mansur el-Gaznevi⁷⁸, Şafii fakihî Ebû Ali Zâhir b. Ahmed b. Muhammed b. İsa Ebû Muhammed es-Serahsî, Ebû Turâb Ahmed b. İsâ b. Tâhir b. Abdillâh b. el-Hüseyn b. Ali b. el-Hasen b. Ali b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib, İmam Abdurrahman b. Ebî Şureyh b. Ahmed b. Muhammed el-Ensârî, fakih İsmail b. Ahmed b. İbrahim b. İsmail Ebû Sa'd el-İsmailî, İmam Ebû Abdillâh Hüseyin b. Muhammed b. Halîm el-Halîmî, Ebû Ali el-Hasen b. Ali ed-Dukâk⁷⁹ devrin en ileri gelen zahit, alim ve şahsiyetlerindedir.

Kerrâmî alimi Ebû Bekr Muhammed, Nişabur reisliği ile görevlendirilmiş⁸⁰, Ebû'l-Hasan el-Aksâsî de 413/1022'de Sultan Mahmud'un hacca gönderdiği kafilende yer almıştır⁸¹.

Âlimlerin yanında Gazneli devri mutasavvıfları ve tasavvuf hayatı hakkında da önemli bilgilere sahip bulunmaktayız⁸². Ebu'l-Hasan Harakânî dönemin en meşhur mu-

73) Bkz. M. Nazif Şahinoğlu, "Nâsır-ı Hüsrev", *Atatürk Üniversitesi Fen-Edb. Fak. Araştırma Dergisi*, 1986, sy.: 15, s. 140; Ayrıca bkz. Abdülvehhab Tarzi, "Önsöz", *Nâsır-ı Hüsrev-Sefernâme*, nşr., A. Tarzi, İstanbul 1988, s. I-XXX; E. Berthels, "Nâsır-ı Hüsrev", *JA*, IX, 96 vd..

74) Bkz. İbn Funduk, s. 242.

75) Bkz. M. Şerafettin, "Kerrâmîler", *Darulfunûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, Nisan 1929, cilt: III, sy.: 11, s. 6 vd..

76) Bkz. Sehmî, *Târihu Cürçân*, tahkik: M. Abdulmu'îd Hân, Beyrut 1407/1987, s. 454.

77) Bkz. Curfâdekânî, s. 253, 262, 265, 269, 273 vd..

78) Bkz. Râvendî, Muhammed b. Ali b. Süleyman, *Râhatu's-Sudûr ve Ayetu's-Surûr I-II*, çev.: A. Ateş, Ankara 1957, II, 444.

79) Bkz. Fasîh, II, 104, 105, 107, 111, 116, 118.

80) Bkz. Curfâdekânî, s. 392 vd..

81) Bkz. İbnu'l-Esîr, IX, 325.

82) Bkz. Kasım Küfralı, "Gazneli ve Selçuklular Devrinin Tezkiir Muhiti", *IV. Türk Tarih Kongresi, Ankara 10-14 Kasım 1948*, Ankara 1952, s. 261-82

tasavvıflarındandır⁸³. Şeyh Ebû'l-Hasan Ali Gaznevî (öl. 465/1072), "*Keşfu'l-Mahcûb li Erbâbi'l-Kulûb*" adlı kıymetli bir eser bırakırken⁸⁴, Horasan'ın en meşhur şeyhi olarak bilinen ve Hoca Ahmed Yesevî'nin de hocası olan Yusuf-i Hemedânî, ömrünü Herat'ta geçirmiş, 535/1140'da Merv'de vefat etmiştir⁸⁵. Yusuf-i Hemedânî'nin şeyhi ise Ebû Ali-i Fâremedî idi. Ünlü İslam alimi Gazali de, bu Ebû Ali'ye intisab etmiştir⁸⁶. Şeyh Ebû Yakub Yusuf da Merv'deki mutasavvıflar içerisinde yer alan alimlerden⁸⁷. Süffilerden Ebû'l-Hasan Ali b. Osman el-Hucvîrî'de (391-465/1000-1072) Gazneli olup Lahor'da vefat etmiştir⁸⁸. Sufi Ebu'l-Kasım Ahmed b. İshak b. Musa ise Dandanakan'lıdır⁸⁹. Ebû'l-'Alâ Muhammed b. Ali b. Hassûl Safiyy el-Hazreteyn⁹⁰, sûfî, şair ve Melâmetî şeyhi olan Ebû Sa'îd-i Ebû'l-Hayr (440/1048) da Gazneli devri alim ve mutasavvıflarındandır⁹¹. Onun babası bir saray yaptırmış, sarayda duvarlara, dostu olan Sultan Mahmud'un askerlerinin ve fillerinin resimlerini işletmiştir⁹². Bu dönemde sûffilerin kaldıkları ribatlardan da bahsedilmektedir. Mesela Gazneli sûfî Abdurrezzak, "*Attâb*" ribatında kalmaktaydı⁹³.

Böyle bir devlette ilmî ve edebî faaliyetler kadar sanatla ilgili çalışmalar da dikkat çekici bir mahiyeti haizdir. Bunların bir kısmından bahsetmek istiyoruz.

Topkapı sarayı kütüphanesinde bulunan "*Varaka ve Gülşah*" adlı yazma hikayeyi, İran şairi Ayyukî, manzum bir eser haline getirerek Sultan Mahmud'a ithaf etmiştir. Yetmiş varaklık bu eserde yetmişbir minyatür vardır ve bu eserin tezhip ve minyatürlerini yapan, Gazne'de Sultan'ın saray nakışhânesinde çalışan Mahmud namında nakkâş bir ressamdır⁹⁴.

Musiki'nin Hindistan'da dinî ayinlerde kullanılması geleneği eskilere dayanmaktadır. İslâmiyet'in yayılması ile Türk, İran ve Arap musikisi de Hindistan'da etkili olmaya başlamıştır. Yalnız bu etkinin ne kadar geriye gittiği bilinmemektedir. Ancak Sultan Mahmud'un Hindistan'a girmesi ve beraberinde musiki üstatlarını getirmesi, böyle bir akımın

83) Bkz. S. Uludağ, "Harakânî", *DİA*, XVI, 93 vd.; Devletşah, I, 106. Hayatı ve menkıbeleri için bkz. Ferideddin Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, çev.: S. Uludağ, İstanbul 1991, s. 670 vd.; Hasan Çiftçi, *Şeyh Ebû'l-Hasan-ı Harakânî (Hayatı, Çevresi, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri)*, Kars 2004; Ebu'l-Hasan Harakânî, *Nûru'l-'Ulûm*, nşr. Ş. Kantarcı, Ankara 1997.

84) Bkz. Agah Sırrı Levent, *Türk Edebiyatı Tarihi I*, Ankara 1988, s. 230.

85) Bkz. İbn Hallikân, VII, 78 vd.; Devletşah, I, 161; M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1991, s. 64 vd..

86) Bkz. Devletşah, I, 162.

87) Bkz. Devletşah, I, 165.

88) Bkz. S. Uludağ, "Hucvîrî", *DİA*, XVIII, 458 vd..

89) Bkz. B. Zahoder, "Dendanekan", çev.: İ. Kaynak, *Belleten*, 1954, c. XVIII, sy.: 72, s. 585.

90) Bkz. Râvendî, II, 439 vd..

91) Bkz. T. Yazıcı, "Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr", *DİA*, X, 220 vd.; Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 126; A. Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sûffilik: Kalenderler*, Ankara 1992, s. 21 vd.; Browne, II, 265 vd..

92) Bkz. İ. Agah Çubukcu, *Türk İslâm Kültürü Üzerinde Araştırmalar ve Görüşler*, Ankara 1987, s. 32, 43.

93) Bkz. İbnu'l-Esîr, X, 302.

94) Bkz. Suut Kemal Yetkin, *İslâm Ülkelerinde Sanat*, İstanbul 1984, s. 191.

başlangıcına esas olarak alınabilir⁹⁵. Bu üstatlar Farabî ve İbn Sinâ gibi müzikologların yunan musikisinden istifade ederek yazdığı nazariyeler ve eski Arap ile İran musikisi sistemlerini de beraberlerinde getirip Hindistan'da yeni mektepler açarak bu akıma hız kazandırmış iseler de, Türk musikisi sisteminin hakimiyeti günümüze kadar sürmüştür⁹⁶.

Sultan Mahmud, çağrısına uymayıp kaçan Ebû Ali Sînâ'nın resmini, ressam Ebû Nasr Mansûr el-İrakî'ye yaptırmış ve diğer ressamlar vasıtasıyla bu resmi çoğaltılarak bütün eyaletlere göndermiştir. Bundan maksat İbn Sînâ'nın aranması ve tutuklanarak Gazne'ye gönderilmesini sağlamaktır⁹⁷. Nitekim İbn Sina, Emir Kâbûs'un yanına gittiğinde, Emir, onu, Sultan Mahmud'un gönderdiği resimlerden tanıyacaktı⁹⁸. Ayrıca Sultan Mahmud, sarayını kendisi, ordusu ve fillerinin resimleriyle süslemiştir⁹⁹. Bazı kısımları günümüze kadar gelen bu saray, Sultan Mahmud ve oğlu Mesud tarafından yaptırılan Leşker-i Bazar Sarayıdır. Sarayın üç kısmı bilinmesine rağmen, en önemli kısmı Mahmud tarafından yapılan 'Güney Kasrı'dır. Eser, Türk kıyafet ve kültürü için önem arz eden çeşitli figür ve süslemelerle doludur. Oğlu Mesud'un da tahta geçmeden önce, odalarının duvarlarını İran ve Hint kaynaklarındaki aşk sahnelerinin resimleriyle müzeyyen bir köşk yaptırdığından bahsedilir. Leşker-i Bazar Camii, Arusu'l-Felek Camii Sultan Mesud III Camii, Arslan Cazip Türbesi, Rıbat-ı Mahi, Rıbat-ı Çâhe, Sultan Behramşah Minaresi, Sultan Mesud III Minaresi ve Sarayı da Gazneliler devri için zikredilmesi gereken diğer önemli mimari eserlerdir¹⁰⁰.

Mahmud zamanında bütün ülkenin özellikle Gazne, Nişabur, Belh, Herat gibi şehirlerin imarından, cami, medrese, saraylar, çarşılar, bahçeler vs. gibi imar eserlerinden, bolluk ve güzelliklerinden muasır tarihçiler övgü ile bahsetmektedirler¹⁰¹. Belh'de 'Bâzâr-ı Âşikân' adlı bir çarşının yaptırılmış olduğu ve İlik Han'ın şehri işgal ettiği zaman, halkın karşı koyması sebebiyle bu çarşığı yakmış olduğu, bundan dolayı da, Mahmud'un ahaliyi azarladığı Beyhaki'nin kayıtları arasındadır¹⁰². Ayrıca Gazne dolaylarında Mahmud'a atfedilen birçok sulama kanalından ve Bend-i Mahmudî denen bir barajdan da bahsedilmektedir¹⁰³.

95) Sultan Mesud'un ordusu ile Tirmiz'de Ceyhun nehrinde, gemilerde kale kutvalı (muhafız) Kutluğ Tegin tarafından hazırlanan bir eğlencede üçyüz mutrib ve tabl-zen, kadın şarkıcıların sesleri ve kadın-erkeklerin ayaklarını yere vurarak raks ettiklerine dair bilgiler, Hindistan'da eski Türk rakslarının devam ettirildiğini göstermektedir. Bkz. Beyhaki, s. 311.

96) Bkz. Erkan Türkmen, *Emîr Hüsrev-i Dihlevî'nin Hayatı, Eserleri ve Edebî Şahsiyeti*, Ankara 1989, s. 69 vd..

97) Bkz. en-Nizâmî el-'Ârûzî, s. 152.

98) Bkz. en-Nizâmî el-'Ârûzî, s. 156; Bazı günümüz araştırmacılarına göre, bu rivayet uydurmadır. Bkz. A. Sayılı, a.g.m., s. 186 vd..

99) Ebû Saîd Ebû'l-Hayr'ın babası da yaptırdığı sarayın duvarlarına, dostu olan Sultan Mahmud ile askerleri ve fillerinin resimlerini naksettirmişti. Bkz. Attar, s. 796; S. Kemal Yetkin, *İslâm Mimarisî*, 3. bsk., Ankara 1965, s. 85-86.

100) Bkz. Merçil, *Gazneli Devleti Tarihi*, 94; Yetkin, *İslâm Ülkelerinde Sanat*, s. 115-117; Yetkin, *İslâm Mimarisi*, s. 83-86; Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul 1984, s. 43-56; Durant, s. 138 vd.; Esin Kahya-H. Gazi Topdemir, "İlk Müslüman Türk Devletlerinde Bilim", *Türkler*, V, 593; C. E. Bosworth, "Ghazna", *EI2*, II, 1049; <http://www.bilgio.com/sanattarihi/content/view/68/28/10.05.2007>.

101) Bkz. Curfâdekânî, s. 249.

102) Beyhaki, s. 729.

103) Bkz. Bayur, *Hind. Tar.*, I, 241; Merçil, *Gazneli Devleti Tarihi*, s. 94; Nuhoğlu, s. 33.

Sultan Mahmud, Hz. Ali'nin torunlarından Ali b. Mûsâ er-Rızâ ile halife Harun er-Reşîd'in Tus'da bulunan türbelerini de onarmıştır Kendisi Ceyhun nehri üzerinde, oğlu Mesud ise Gazne'de birer köprü yaptırmıştır¹⁰⁴.

Delhi Sultanlarının Kültürel Katkıları

Delhî Sultanları sanat, mimari, ilim ve kültürün gelişmesine büyük ölçüde katkıda bulunmuşlar, bir çok şâir, bilgin, yazar ve sanatkârları himaye etmişlerdir. Bir çok imâr faaliyetleri ile bugün bile varlıklarını koruyan abidevî eserler yapmışlar ve ayrıca çok sayıda yeni şehirler inşâ etmişlerdir. Onların yaptırdıkları eserlerin çoğu Delhi şehrinde olmakla beraber günümüze kadar gelememiştir. Kutbeddin Aybeg, 'Kutb Minâr' ismi ile anılan meşhur muhteşem minareyi yaptıрмаğa başlamış, ancak 79 m. yükseklikteki bu minare Şemseddin İltutmuş tarafından tamamlanmıştır. Aybeg, Cayna mabedleri enkazını kullanarak şu andaki görünüşü bile muhteşem olan 'Kuvvetu'l-İslâm' isimli camii yaptırmıştır. Bu camiin yanında bulunan İltutmuş'un zengin tezyinatlı türbesi, kızı Raziyye Sultan tarafından yaptırılmıştır. Balaban'ın türbesi de mimarî bakımından zikre değer bir yapıdır. Alâeddin Halacî ise 'Kuvvetu'l-İslâm' Camiine 'Alâ-î Dervâze' adı verilen güzel bir kapı ilâve ettirmiştir (711/1311). Bu devirde Hindistan'daki Müslüman mimarisi Selçuklu teknik ve üslûbunun etkisi altında kalmıştır. O, aynı zamanda 'Kutb Minâr'ın benzeri ikinci bir minare yaptıрмаğa başlamışsa da bu gerçekleşmemiştir. 'Alâeddin'in türbesi ve medresesi de 'Kuvvetu'l-İslâm' camiine bitişiktir. Tuğluklular'dan Fîrûz-şâh, Alâ'eddin tarafından yaptırılmış olan 'Havz-ı 'Alâ'î'nin kenarında kubbeli, muhteşem bir türbeye gömülmüştür. Fîrûz-şâh'ın kendisi de birçok imâr faaliyetlerinde bulunmuş, bilhassa eski abidelerin tamir ve ihyâsına büyük alâka göstermiştir. Hisar ve Conpur gibi birçok meşhur şehir kurmuş ve tamir ettirmiştir. Ayrıca Fîrûz-âbâd adıyla Delhi'de yeni bir şehir inşâ ettirmiştir. Bu şehrin güneyinde 'Havz-ı Hâss' denilen büyük havuzun kenarında büyük bir medrese yaptırmıştır. İnşâ ettirdiği şehirlere ilave olarak, kırk cami, otuz saray ve hastane, su deposu, hamam, köprü gibi halkın yararlanabileceği birçok binalar; medreseler yaptırmış, bağlar ve bahçeler kurdurmuştur. Firuz'un Hisar bölgesini sulamak için, hem Cennu hem Sütlec'den yüzlerce kilometre uzunluğunda su yolları yaparak Gecne ve Sint vadilerinden aynı yere su akıtması ve milyonlarca dönümlük kurak ve çöllük toprağı işlenebilecek bir duruma getirmesi önemli faaliyetlerindedir.

Kutbeddin Aybeg, Delhi dışında, günümüze iki minaresi kalan bir câmiî de Ecmer'de yaptırmıştır. İltutmuş ise Bedâûn'da 'Havz-ı Şemsî' adıyla anılan bir havuz ve Hindistan'ın en büyük camilerinden 'Cami-i Mescid'i, Nâgor'da ise çok güzel bir dervâze (tâk) ve Beyânâ'da bir cami inşâ ettirmiştir. Balaban ise Kayl'da bir minâr yaptırmıştır. Halaciler'den Alâeddin, Çitor'da Gamberî nehri üzerinde bir köprü, Kutbeddin Mübarek ise Beyânâ'da bir mescid inşâ ettirmiştir. Muhammed b. Tuğluk ise Conpur, Fethâbâd ve Hisar şehirlerinde bir çok binalar, Mahmûd Şâh ise İriç'de bir 'Ulu Cami' yaptırmıştır¹⁰⁵.

Yoğun ilmi faaliyetlerin de görüldüğü bu dönemde, tarih alanındaki çalışmalar, Delhi sultanlarının himayeleri ile gittikçe gelişmiş ve Farsça, Hindistan'da altın çağını yaşamış-

104) Bkz. Merçil, *Gazneli Devleti Tarihi*, s. 94.

105) Bkz. İnci Macun, "Hindistan'da Türk-Müslüman Mimari ve Resim Sanatı", *Türkler*, V, 882-884; Yetkin, *İslâm Ülkelerinde Sanat*, s. 56-58; Yetkin, *İslâm Mimari*, s. 200-202.

tır. Fahreddin Mübarekşah Merv-i er-Rûdî, *Târih-i Fahreddin Mübarekşâhî*'yi, Hasan Ni-zami, *Tâcü'l-Meâsir*'i yazarak, Delhi sultanlığının ilk tarihlerini meydana getirmişlerdir.

Nâsireddin Kabaca ve Şemsî Sultanları devrinde yaşayan Cüzcânî, *Tabakat-ı Nâsiri*'yi telif etmiştir. Bu eser, Delhi sultanlıklarının kuruluşları ve gelişmeleri hakkında ilk ve en tafsilâtlı tarihtir. Mevlâna Ziyaeddin Baranî'nin 761/1359'da tamamladığı *Tarih-i Firuzşahî*, ise hem Kalaçlar ve hem de Tuğluklular'ın ilk zamanları için en önemli eserdir. Hâce Abdullah İsemî, Hind şehnamesi sayılan *Fütûhu's-Selâtin*'i telif etmiştir. Firdevsî'yi örnek alarak yazılan bu tarih, diğer anakaynaklar yanında, değerli bilgileri ihtiva etmektedir. Hindistan'a gelerek, burada bir müddet kalan meşhur Seyyah İbn Battuta, *Rihle*'sinde Tuğluklar hakkında şahsi gözlemlerine dayanan bilgiler vermektedir. Şems-i Sirâc-i Afif, VIII/XIV. asırda yaşamış büyük tarihçilerden olup, Baranî'nin eserinin devamı olan *Tarih-i Firuzşahî*'yi yazmıştır. Eser, 790/1388 yılına kadarki Tuğluklular tarihini ihtiva etmektedir. Firuzşah tarafından telif edilen *Fütûhat-ı Firuzşahî* de bu devrin önemli kaynakları arasındadır. Yahya b. Ahmed Sirhindî, Seyyidîler devrinde yaşamış, Muizeddin Mübarekşah'a ithaf ettiği *Tarih-i Mübarekşahî*'si ile şöhret bulmuştur. Onun çağdaşı olan Muhammed Bihamid Han da 842/1438'de *Tarih-i Muhammedî*'yi tamamlamıştır. Nimetullah'ın *Mahzen-i Afganî*'si ile Ahmed Yedigâr'ın *Tarih-i Selâtin-i Afganî*'i da önemli eserler arasındadır.

Delhi sultanlıkları zamanında edebiyat zirveye ulaşmıştır. Sadreddin-i Ali, Fahreddin-i Kavas, Hamideddin-i Raca, Mevlâna Arif, Ubeyd-i Hakim, Şihâb-i Ensarî, Sadr-ı Bastı, Bahaeddin-i Uşî, Necmeddin Hasan-ı Sencerî, Bedr-i Çağ, Hasan-ı Şiczi ve Emîr Hüsrev bu devirde şöhret bulmuş büyük şairler arasındadır. Bedr-i Çağ, Taşkent'ten Hindistan'a gelmiş ve daha çok bu lakap ile tanınmış olup, *Kasâid-i Bedr-i Çağ*'ı telif etmiştir. Maveraünnehr'den Hindistan'a Şemsîler devrinde göç eden Emir Hüsrev Dihlevî, bu devrin en önde gelen şairidir. 'Hindistan'da Farsçayı en iyi yazan Türk' olarak şöhret bulan Emîr Hüsrev Dihlevî (651-726/1253-1325)¹⁰⁶, *Kirânu's-Sa'deyn*, *Miftâhü'l-Fütûh*, *Hazâiniü'l-Fütûh*, *Devâl Rani* ve *Hızır Han*, *Nuh Sipih*, *Tuğluknâme*, *Tâcü'l-Fütûh*, *Tarih-i Dehlî* gibi eserlerin müellifidir. 27 Eylül 726/1325'deki ölümüne kadar çok sayıda eser kaleme almış ve Balabanlı, Kalaçlı ve Tuğluklu sarayının gözdesi olmuştur. Divanları; *Tuhfetü's-Sigar*, *Vasâtü'l-Hayat*, *Gurretü'l-Kemâl*, *Bakîye-i Nâkiye* ve *Nihayetü'l-Kemâl*'dir. Hamse tarzında yazdığı eserler de; *Matla'ü'l-Envar*, *Şirin ü Hüsrev*, *Âyine-i Skenderî*, *Heşt Behişt* ve *Mecnun u Leylâ*'dır. Tarihçiliği yanında edebî alanda eser veren Baranî de, *Senâ-i Muhammedî*, *Salât-ı Kebir*, *İnayetnâme-i İlâhî*, *Meâsir-i Sâdât*, *Hasretnâme* ve *Fetâvâ-yı Cihândârî*'yi telif etmiştir. Sonuncu eser, devlet idaresi hakkında olup, bir nevi siyasetnâme özelliğini taşımaktadır. Malva fatihi Aynülmülk Multânî de *İnşâ-ı Mahrû*'yu, Firuzşah zamanında yazmıştır. Muhammed Sadr-ı Ala Ahmed Hasan Debîr de Hindu hikâyelerini ihtiva eden *Besâtinü'l-Üns* ile, bu türde ilk sırayı almaktadır.

Ferideddin Mes'ûd, Sadreddin b. Bahâeddin Zekeriyâ, Bedreddin Gaznevî gibi şeyhler, Hamideddin, Bedreddin Dimaşkî, Hüsameddin gibi tıp bilginleri yetişmiştir. Delhi

106) Emir Hüsrev-i Dihlevî hk. bkz. Erkan Türkmen, *Emir Hüsrev-i Dihlevî'nin Hayatı, Eserleri ve Edebî Şahsiyeti*, Ankara 1989.

sultanları devrinin ünlü sufilere arasında Türk asıllı Nizâmeddin Evliya (öl. 726/1325) ve Şeyh Nûreddin Türk'ü de sayabiliriz¹⁰⁷.

VI/XII ve VII/XIII. yüzyıllarda Hindistan'daki İslâm düşüncesi, dinî ilimlerin değişik dallarında Hindistan dışında ortaya konulmuş klasik eserlere dayanmaktaydı. VII/XIII. yüzyılda Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin eserlerinin Hindistan'a girmesiyle dinî düşüncede bir dalgalanma görülür. Fîrûz Şah Tuğluk zamanında (752-791/1351-1388) *Fusûsü'l-Hikem* yaygın şekilde okunmaktaydı. Mevlânâ'nın Mesnevi'si de tasavvufî düşüncenin yayılmasında etkili olmuştur. Seyyid Ali Hemedânî, Şerefeddin ed-Dihlevî, Mes'ûd Bek ve Mahdum el-Mehâimî devrin önde gelen ilim adamları ve mutasavvıfları idi.

Sultan Muhammed b. Tuğluk'un İbn Teymiyye'nin fikirlerinden etkilenmesi, siyasî ve dinî meselelerde, özellikle de mutasavvıflarla ilişkilerde kendini hissettirmiştir. İbnü'l-Arabî ile İbn Teymiyye'nin görüşleri arasındaki çatışma, ulemâ ve Tuğluklu sultanlarının mutasavvıflarla mücadelesine varmıştır.

Hindistan tarihinin fıkıh literatürü açısından en verimli çağı olan VIII/XIV. yüzyılda yazılmış çok sayıdaki eser, doğrudan doğruya, dinin temellerini zayıflattığı kabul edilen vahdet-i vücûdçu görüşlere karşı kaleme alınmıştır denebilir. Dönemin ünlü sûfilerinden Çirâğ-ı Dehlî bu iki görüş arasında denge kurmaya çalışmıştır. Ancak IX/XV ve X/XVI. yüzyıl Hindistan'ında ortaya çıkan yeni mezhep ve felsefelerin pek çoğu vahdet-i vücûdçu esaslara dayanmaktadır. Şüttâriyye tarikatı ve Bakti (Bhakti), Revşeniyye (kurucusu Bâyezîd-i Enşârî) hareketleri gibi dinin zahirinden ziyade bâtınına önem veren bazı hareketler bu anlayışın tezahürleridir. Gavsîyye tarikatının kurucusu Şeyh Muhammed Gavs da Hindu felsefesini ve yoga prensiplerini sûfî geleneğine uyarlamaya çalışmıştır¹⁰⁸.

Bâbürlüler'in Kültürel Katkıları

Bâbürlü hükümdarları, şehzâdeleri ve hanedanın birçok üyeleri edebiyat ve güzel sanatlar ile bizzat kendileri de ilgilenmişlerdir. Hanedanın kurucusu Bâbür gerek edebiyat ve gerekse güzel sanatlar sahasındaki eserleri ile büyük bir dikkat çeker. O iyi saz çalar ve besteler yapardı, aynı zamanda çok iyi bir hattattı. Hatt-ı Bâbüri adıyla yeni bir yazı icat etmişti. Minyatür, nakış ve tezyinî sanatların, değerli taşların da mütehasısı idi. Seçkin sporcu, yüzücü, atıcı, silahşör, süvari idi. Fevkalade şekilde Türkçe, Farsça, Arapça, ve Moğolca öğrenmiş, fakat eserlerinin hepsini Türkçe yazmıştır. Bâbür, Çağatay edebiyatının en güzel ve orijinal eserlerini vermişti. Onun Çağatay Türkçesi ile yazdığı eserleri şunlardır: *Bâbur-nâme*, *Aruz Risalesi*, *Mübeyyen*, *Risale-i Vâlidîye Tercümesi*, *Divan*¹⁰⁹. Sultan Hümâyûn da şiir ile uğraşmış olup bir de Türkçe ve Farsça *Divan*'ı vardır¹¹⁰. Bâbür'ün diğer oğlu Kâmrân da Türkçe ve Farsçada şair olup *Divân* sahibidir¹¹¹.

107) Bkz. Enver Konukçu, "Hindistan'daki Türk Devletleri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul 1989, IX, 458-460; Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 337-338; Hikmet Bayur, "Orta Çağ'da Türkler ve Hindistan", s. 152-153; Aslanapa, *Türk Sanatı*, s. 57-58.

108) Bkz. Abdülhamit Birışık, "Hindistan-Din", *DİA*, XVIII, 86.

109) Bkz. Öztuna, I, 850; Ömer Tuğrul İnançer, "Türklerdeki San'atkar Hükümdarlara Dâir", *Türkler*, V, 842-843.

110) Bkz. Öztuna, I, 861.

111) Bkz. Öztuna, I, 858.

Şah Cihan'ın diğer oğlu Dârâ Şükûh ise, Lahor valiliği esnasında Keşmir'de Fenâ Mahall adlı bir saray yaptırmıştır. Türkçe, Arapça, Farsça, Hintçe ve Sanskritçe bilen Dârâ Şükûh, Divan sahibi olup, hattât, nakkâş, minyatörcü, filozof, alim, mütercim ve müelliftir. *Upanişadlar'ı Sırr-ı Ekber* adıyla Farsça'ya çevirmiştir. Bu çeviri Latince ve Fransızca'ya çevrilerek, batılılarca da Hint klasiklerinin tanınmasına vesile olmuştur. Ayrıca *Sekînetü'l-Evliyâ*, *Risâle-i Hakk-nâme*, *Tarîkat-ı Hakikat*, *Divân (İksir-i A'zam)*, *Hase-nâtü'l-Ârifîn*, *Mükâleme-i Bâbâ Lâl* ve *Dârâ Şükûh*, *Mecma'u'l-Bahreyn* adlı eserleri yazmıştır. Yine *Yoga-Vaşişta*, *Gîtâ*, *Prabâdha-Çandraya*'yı Farsça'ya tercüme etmiş olup, bu eserler de batı dillerine çevrilmiştir¹¹². Sultan Âlemgîr ise, tefsir, hadis, fıkıh alimi ve hattât olup, Türkçe, Arapça, Farsça ve Hintçe bilmektedir. *Fetevâ-yı Âlemgiriye* (*Fetevâ-yı Hindiyeye*)'yi telif ettirmiştir¹¹³. Cihandâr Şah'ın çocuklarından İffet-ârâ Begüm de, Urduca, Farsça ve Türkçe'de *Divân* sahibi olup, şair, ansiklopedist ve dört adet Türkçe eser sahibidir¹¹⁴.

Hümâyûn'un kızkardeşi Gülbeden Begüm de *Hümâyûn-nâme* ismiyle Farsça bir tarih, yine hanedandan Bâbü'r'ün teyze çocuğu Mirza Muhammed Haydar Duğlat da *Tarih-i Reşîdî* adıyla bir tarih kitabı¹¹⁵ kaleme almıştır. Ekber'in oğlu Danyâl, Türkçe, Arapça, Farsça ve Hintçe'de şair olup, 'Rahîm' mahlasını kullanmıştır¹¹⁶. Şah Cihan'ın oğlu Cihan-ârâ Begim, mutasavvif ve şair olup, *Münisü'l-Ervâh* ve *Sâhibiyye* adlı Farsça eserleri vardır¹¹⁷.

Bâbürlü hanedan mensupları bir çok şâir ve ilim adamını himaye etmişler ve saraylarında yer vermişlerdir. *Habîbü's-Siyer* yazarı meşhur tarihçi Hondmîr, Delhi'ye gelmiş, Bâbü'r ve Hümâyûn'un yanında ve seferlerinde bulunmuş, ayrıca *Kanûn-ı Hümâyûn* adlı eseri yazmış ve Hindistan'da ölmüştür. Hümâyûn'un ibrikçisi Cevher, *Tezkiretü'l-Vâkı'ât* adlı Farsça bir eser kaleme almıştır. Yine Bâbü'r ve Hümâyûn'un hizmetinde bulunan Bâyezîd Bayat, *Tarih-i Hümâyûn* yahut *Muhtasar ve Hatrât* adıyla bir eser yazmıştır. Ekber de gerek ilim adamları ve gerekse şâirleri sarayında himaye etmiştir. Onun devrinin meşhur bilginleri beş kısma ayrılmakta ve 140 kişiyi bulmaktaydı. Bunlar arasında Şeyh Mübarek Nagorî, Türkistanlı meşhur Hoca Ahrar'ın torunu Hoca Abdüşşehîd, Şeyh Selîm Çiştî, Şeyh Muhammed Gavs gibi bilginler önde gelenler arasındadır. Ekber devrinin ünlü şâiri Fevzî olup, öteki önemli şâirler, Urfî, Nazîrî ve Zuhûrî'dir. Bu devrin meşhur şairlerinin çoğu İran ve Türkistan'dan gelmedir ve büyük kısmı da Türk'tür. Ekber devrinin önde gelen tarihçileri; Ebulfazl Allâmî, Hâce Nizâmuddîn Ahmed ve Abdülkadir Bedâyûnî idi. Ebulfazl Allâmî, *Ekber-nâme* ve *Ayin-i Ekberî* adlarında iki değerli eser vücuda getirmiştir. Ayrıca Hicretin 1000. yılı dolayısıyla Ekber'in emri ile bir heyet tarafından *Tarih-i Elîfî* adıyla Farsça bir eser yazılmıştır. Cihangir devrinin baş şâiri Tâlib Âmûlî idi. Şâh Cihan devrinde ise Sâib adlı şâirin önde geldiğini gör-

112) Bkz. Öztuna, I, 873.

113) Bkz. Öztuna, I, 876.

114) Bkz. Öztuna, I, 882.

115) Bu eser, İngilizce çevirisinden Türkçe'ye henüz çevrilmiştir: Mirza Haydar Duğlat, *Tarih-i Reşîdî, Birinci El Tarihî Kaynaklar, Geride Bıraktıklarımızın Hikayesi*, çev.: Osman Karatay, Selenge Yay., İstanbul 2006.

116) Bkz. Öztuna, I, 868.

117) Bkz. Öztuna, I, 873.

mekteliz. Yine bu hükümdar zamanında en meşhur tarihçi, *Padişâh-nâme* yazarı Abdülhamîd-i Lahorî idi. Âlemgîr devrinde ise, şiirleri ile Mirza Abdülkadir Bedîî dikkati çekmektedir. Âlemgîr, devrinin tarihinin yazılmasını, bilinmeyen sebeplerle yasaklamıştı. Onun tarihçisi Münşi Muhammed Kâzım'ın *Âlemgîr-nâme*'si bu sebeple onuncu yılda durmuştur. Hâfî Hân'ın *Müntehabü'l-Lübâb*'ı ise gizlice yazılmıştır. Muhammed Sâkî Müsta'id Hân da Âlemgîr'in ölümünden sonra, saltanatını özet olarak *Meâsır-ı Âlemgîrî*'de kaleme almıştır. Bâbürlü hükümdar ve asilzadelerinin Hind edebiyatının gelişmesinde çok büyük yardımları olmuştur. Ayrıca özellikle Ekber ve Cihângîr devrinde Hindulara gösterilen büyük müsamaha, Hindular tarafından çok güzel edebî ürünlerin ortaya konmasına sebep olmuştur. Ayrıca Hind ve Sanskrit dilinden birçok eser Farsçaya tercüme ettirilmiştir.

Bâbürlü hükümdarları Hindistan'da birçok imar faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bâbür Hindistan'da beş yıl gibi kısa bir süre geçirmesine rağmen, yine bazı eserler yaptırmaya zaman bulabilmiştir. Pânîpat zaferini ebedileştiren Kâbil-şâh camîi, Sambhal camîi ve Agra camîi bunlar arasındadır. Hümâyûn devrinde birçok binalar yaptırılmış ise de, bunlardan pek azı ayakta kalmıştır. O, Agra'da yıkık durumda bulunan bir cami ile Fethâbâd camîini inşa ettirmiştir. Ekber de uzun süren saltanatı zamanında pek çok eser yaptırmıştı. Bu devrenin başlıca eserleri arasında; Hümâyûn türbesi, Şemseddîn Eteke Hân türbesi, Agra kalesi, Lahor kalesi, Fetihpur-Sikrî şehri, bu şehirdeki Cami-i Mescîd, Şeyh Selîm Çiştî türbesi, Bülend Dervâze (yüksek kapı), Gwailor'da Muhammed Gavs türbesi, Conpur köprüsü, Agra kalesinde Cihângîr-i Mahal sarayı, Allâhâbâd'da Çaliş Sî-tûn köşkü gibi eserleri zikredebiliriz. Ayrıca Ekber, Sikandra'daki türbesini hayatta iken başlatmış, fakat bu eser Cihângîr tarafından değişiklikler ile tamamlattırılmıştır. Cihangir'in mimarlık alanındaki çalışmaları nispeten azdır. Onun en büyük eserleri, doğu Bengal'da yeni bir eyalet merkezi olan Dakka'da inşa edilmiştir. Ayrıca Lahor'da Motî Mescidi'ni (İnci Camîi) yaptırmıştır. Devrinin en meşhur eseri, hemen hemen tamamı beyaz mermerden yapılmış olan kayınpederi İtimâduddevle'nin Agra'daki türbesidir. Cihangir'in Lahor yakınındaki Şâh-dere'deki türbesi de kayınpederinininkinin bir benzeridir ve ondan daha büyüktür. Şâh Cihan devrinde Bâbürlü mimarisi en parlak devrini yaşamıştır. Onun en önemli eserlerinden birisi, eşi Ercümend Bânû Begüm için 1630'da ölümünden sonra Agra'da inşa ettirdiği türbesi eşsiz 'Tâc Mahal'dir. Osmanlı mimarlarından üstad Mehmed İsa Efendi'nin planı üzerine yapılan ve bugün de güzelliğini koruyan Tâc Mahal yirmi iki yılda tamamlanmıştır. Şâh Cihan, Agra ve Lahor kalelerinde bir çok eserler yaptırmıştır. Ayrıca Delhi'de Şâhchihân-âbâd ismiyle yeni bir şehir yaptırmıştı. Şâhchihân, Agra kalesinde daha eski devirlerden kalan bazı yapıları yıktırıp, yerlerine yenilerini inşa ettirdi. Vatikan devletinin büyüklüğündeki bu kalenin önemli kısımları, Dîvân-ı Âm ve Dîvân-ı Hâs'dır. Lahor kalesinde de birkaç mermer anıt yaptırmıştır. Onun devrinin önemli eserlerinden birisi de Delhi'deki La'l Kıl'a (Kızıl Kale)'dir. İstanbul'daki Topkapı Saraylar topluluğunun bir çeşit benzeridir. Kaleye iki kapıdan girilir. Halkın girişi Lahor kapısındanadır. Bu saraylara ilave olarak, Cumne nehrinden bir kanal vasıtasıyla sağlanan akarsular ve bahçelerin güzelliğinden de bahsetmelidir. Âlemgîr devrinde mimarî yönden bir çöküş başlamakla beraber, o da eserler inşa ettirmekten geri kalma-

mıştır. Benares'de bir cami, Dehli kalesindeki Motî Mescid'i, Lahor'da Padişâhî Mescid'i onun eserleri arasındadır. Ayrıca Evrengâbâd'da eşi için yaptırmış olduğu türbede, daha küçük ölçüde olmak üzere, Tâc Mahal başarı ile taklit edilmiştir. Bâbürlülere devrinde resim ve minyatür sanatı da çok büyük gelişme göstermiştir¹¹⁸.

Bütün ülkeye hitap edecek ortak bir dinî kimlik arayışında olan Ekber Şah, kendi Dîn-i İlâhî düşüncesini geliştirirken geniş ölçüde vahdet-i vücûdçu görüşlerden faydalanmıştır. Ekber Şah'ın bu yöndeki müdahaleleri sert tepkilere yol açmıştır. Bu tepkiler bir taraftan Abdülhak ed-Dihlevî gibi âlimlerin hadis ve fıkıh eserleriyle, bir taraftan da İmâm-ı Rabbânînin Nakşibendiyye hareketiyle ortaya konulmuştur. Ekber Şah'tan sonra gelen sultanlar bu etkiyle Ekber'in düşüncelerinden uzaklaşmışlardır. Özellikle Şah Cihan ile oğlu Evrengzîb, tamamen İmâm-ı Rabbânî'nin fikirlerini benimsemişlerdir. Bununla birlikte iki farklı dinî anlayış mevcudiyetini korumakta olduğu için, XII/XVIII. yüzyılda Hindistan ulemâsının bu iki görüşü uzlaştırmaya çalıştığı görülmektedir. Şah Veliyullah ile Hâce Mîr Nâsır ve Gulâm Yahya gibi Nakşibendî şeyhleri bunlar arasındadır. Şah Veliyullah'ın en büyük eseri *Hüccetullâhi'l-Bâliğa* Hindistan'da İslâm düşüncesinin klasikleri arasında yer alır.

Şah Veliyullah, ictihad ruhu ile, dar anlamdaki mezhepçiliğin ve taassubun karşısında olmuş; Kur'an'ı, kendisi Farsça'ya, oğulları Abdülkâdir ed-Dihlevî ile Reffuddin ed-Dihlevî de Urduca'ya çevirerek Müslümanlara İslâm'ın ana kaynağına ulaşabilme imkânı sağlamışlardır. Ayrıca oğullarıyla birlikte hadis ilmi çalışmalarına da yoğunluk kazanmış ve bu alana önemli katkılarda bulunmuştur¹¹⁹.

Halil Toker, Bâbürlü hükümdarı Bahâdur Şah'ın (1253-1275/1837-1858), eğitimini, Lâl Kil'a'da II. Şah Âlem'in denetiminde büyük titizlikle almış olduğunu söyleyerek, onun çeşitli fen ve diğer ilimleri tahsil ettiğini ifade eder. O, ilim ve edebiyata büyük alâkası bulunan, Farsça, Urduca dillerinde şiirler söyleyen ve ayrıca Çağatay Türkçesi'ne de vâkıf olduğu bilinen dedesi II. Şah Âlem'in (1173-1221/1759-1806) sohbetlerine katılmış, böylece şiir ve edebiyata ilgisi artmıştır. Nitekim dedesinin etkisiyle Urduca ve Farsçanın yanında bölgesel dillerden Brac Bhâşa ve Pencâbî dillerini de öğrenmiş; bu dillerle şiirler de kaleme almıştır¹²⁰. Bahâdur Şah'ın, çeşitli mücadeleler sonucunda tahata oturmasından sonra, şiire olan alâkası sebebiyle saraydaki şiir meclisleri daha da canlanmış; her tabakadan ve her şiir ekolünden şairler bir araya gelmiş ve Nasîr, Mümin, Gâlib ve Zevk gibi ünlü şairler bu meclislere iştirak etmeye başlamışlardır¹²¹.

Bahadır Şah tarafından Timurlu tarihini yazmak üzere görevlendirilen ve daha sonra veliaht Mirzâ Fahrû'nun üstatlığına atanan Mirzâ Esedullah Han Gâlib, daha önce vefa-

118) Bkz. Merçil, *Müs. Türk. Dev.*, s. 370-373; Konukçu, "Hindistan'daki Türk Devletleri", IX, 530-535; Macun, V, 884-889; Laura Parodi, "Hindistan Timuroğulları Mimarisi ve Sanatı", çev.: Kezban Acar, *Türkler*, V, 891-899; Yetkin, *İslâm Ülkelerinde Sanat*, s. 58-59, 85-86, 174, 199-201; Yetkin, *İslâm Mimarisi*, s. 203-211; Özcan, "Hindistan-Tarih", *DA*, XVIII, 77.

119) Bkz. Birşik, XVIII, 86-87.

120) Bkz. Halil Toker, "Hint-Türk İmparatorluğu'nun Son Temsilcisi Bahâdur Şah Zafer (1189-1279/1775-1862)", *Nüsha*, yıl: IV, sy.: 12, Kış 2004, s. 60.

121) Bkz. Toker, s. 69.

tına kadar meliku'ş-şuara Zevk'in yaptığı gibi Bahâdur Şah'ın şiirlerini tashih etmeye başlamış ve 1274/1857 ayaklanmasının hezimetle sonuçlanmasına kadar da bu görevine devam etmiştir¹²². Hattât, bestekâr, edebî ve dinî eser sahibi olan Bahâdur Şah Zafer'in *Gülistan Şerhi* ve ayrıca Urduca dört Divanı bulunmaktadır¹²³.

Burağa bahsedilmesi gereken çok önemli dini ve kültürel tesirlerden bir başkası da Hindistan'da ortaya çıkan dinlere Müslüman Türklerin katkılarıdır. İslam'ın Allah inancındaki açıklık ve berraklık Hintlileri cezbetmeye başlamıştı. Bunun yanında, hak ve adalet ölçüsüne dayanan, kast ayrımını reddeden, insanlar arasında eşitliği esas alan, takvadan başka üstünlük tanımayan, sultan ile köle arasında fark görmeyen İslam'ın cihanşümül esprisi, Hinduların gönüllerinde ihtilale yol açmıştır¹²⁴. Bir kısmı bu dine bağlanırken, bir kısmı da kendi kültürlerinden kopamayarak Hinduizm ile İslam'ı uzlaştırmaya çalışmışlardır. Bu konuda, IX/XV. yüzyılın ikinci yarısında kendini kabul ettiren ilk büyük isim, Kabir (Kebir), (839-924/1435-1518) olmuştur. Kabir Hinduizm'in bazı önemli kavram ve düşüncelerini muhafaza etmekle beraber 'bir tek Tanrı' inancını yerleştirmeye çalışmıştır. Kabir'den sonra aslında Müslüman bir hükümdar olan Ekber Şah (942-1014/1542-1605), dinî olmaktan daha çok felsefî bir monoteizm içinde Hıristiyanlık ve Yahudilik de dahil, Hindistan'da bulunan bütün dinleri uzlaştırmayı denemiştir.

Fakat bu denemelerin en ilgi çekicisi ve kalıcısı, Kebir'in açtığı yolda yürüten, onu sistemleştirerek bugünkü 'Sihizm'in ortaya çıkmasını sağlayan Nanak'ınki (874-946/1469-1539) olmuştur. Sihizm, Hindistan'da bazı gelişmeler sonucu X/XVI. yüzyılda ortaya çıkmış, İslam ve Hinduizm karışımı dinî bir harekettir. Bazılarına göre, Yahudilik bir yana bırakılırsa, Sihizm, siyasal yönden bir ulusun oluşumunu hazırlayan tek din durumundadır. Çünkü Sihizm'in, tarihteki rolü dinsel olmaktan çok siyasal olmuş ve tıpkı Yahudiliğin olduğu gibi, Sihizm'in de yaşama gücünü, siyasal bağımsızlık ortadan kalkınca gösterdiği görülmüştür. Günümüzde Hint dinî ve siyasî hayatında önemli bir yer tutan bu dinî hareketin 6-7 milyon mensubu vardır. Hindistan'a bağlı millî bir dinî hareket olmakla beraber, Sihizm'in dünyanın çeşitli yerlerinde üyeleri bulunmaktadır¹²⁵.

Sonuç

Türklerin Hindistan yarımadasına ilk girişleri, milattan önceki birinci yılda olmakla beraber, etkili ve kalıcı olmaları Müslüman Türklerin girişiyle başlamıştır. İslamiyet'in Hindistan yarımadasında VIII. yüzyılın başlarından itibaren yayılması, ilk önceleri Arap fatihler ve daha sonra da İranlı mahalli hanedanlar vasıtasıyla olurken, daha sonra ve esaslı bir şekilde bu vazifeyi Türkler üstlenmişlerdir. Türklerin Anadolu'ya girişleriyle Hindistan'a girişleri, aşağı yukarı aynı tarihlerde gerçekleşmiştir. İmparatorlukları göz önüne alırsak, bazı açılardan Anadolu ne kadar Türk ise, Bâbürlülerin sonuna kadar (1275/1858), Hindistan'ın da, o kadar Türk olduğu kabul edilmelidir. Bu bağlamda, ül-

122) Bkz. Toker, s. 69.

123) Bkz. Toker, s. 71-72, Öztuna, I, 384.

124) Haqqi, s. 38.

125) Bkz. Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, 2. Bsk., Ankara 1993, s. 100-107.

kemizde Hindistan Türk tarihi hakkındaki ilmi ve akademik çalışmaların maalesef yok denecek kadar az olduğunu, bu hususta çok sayıda akademik çalışmaların yapılmasının gerekliliğini hatırlatmak istiyoruz.

Bölgede çok sayıda Müslüman devlet kurulmasına ve hakimiyet sürmelerine rağmen, bunlardan imparatorluk olan, etkili ve kalıcı tesirleri bulunan üç büyük devletten bahsetmek durumundayız: Gazneliler (1001-1187), Delhi Sultanları (Türk Memlukları) (1206-1414) ve Bâbürlüler (1526-1858). Çünkü Hindistan Türk imparatorluğu Gazneli Mahmud'dan XVIII. asrın ikinci yarısına kadar daima dünyanın büyük devletleri arasında yer almıştır. Hindistan'da Gazneli Sultanı Mahmud'dan (388/998) son Bâbürlü sultanı II. Bahadır Şah'a (1275/1858) kadar 73 Türk hükümdarı gelip geçmiştir.

Türklerin, Hindistan'ın İslamlaşmasında ve Hint-İslam kültür ve medeniyetinin ortaya çıkmasında son derece baskın ve önemli rolleri olduğunu söylemek ve bunu dinî, ilmi, sosyal ve kültürel tüm alanlarda görmek mümkündür. Bu bölgede yaşayan büyük İslam alimleri ve ortaya koydukları tüm eserler, Müslüman Türk devletlerinin aracılığıyla olmuştur. Ehl-i Sünnet/Sünnî düşüncesi ve tasavvufî düşüncenin birçok kolu da, bölgedeki kalıcılığını mezkûr devletlere borçludur. İslam düşüncesine tesir eden birçok fakih ve mutasavvıf, ortaçağda bu bölgeden beslenip yayıldıkları gibi, modernleşme döneminin birçok düşünürünün de yine bu bölgeden çıktığı görülmektedir. Bunun sebebi, Türk devletleri aracılığıyla buraya yerleşen hoşgörünün ve düşünce serbestliğinin yetiştirdiği insan tipinde aranmalıdır.

Hindistan'a giden seyyahların dikkatini çeken en önemli husus Hint-Türk mimarisidir. Bu alanlardaki etkiler ve faaliyetler, mimari alanlardaki eserlerin hâlen Hindistan yarımadasını baştan aşağı süslemelerinde kendini göstermektedir. Minyatür ve resimde de, Hind-Türk devletlerinin bilhassa Babürlülerin büyük bir payı vardır.

Urducanın zuhuru, gelişmesi ve Hint dillerindeki Türkçe kelimeler bölgedeki Türk devletlerinde konuşulan ana dilin ve hatta şair ve ediplerin Türkçeyi kullandıklarının işareti olarak kabul edilmelidir.

Ayrıca yarımadadaki müstakil Müslüman devletlerin (Pakistan, Afganistan ve Bangladeş) mevcudiyeti ve diğer Müslüman toplulukların tebaa olarak varlıklarını devam ettirmeleri de, Türklerin bölgedeki tesir ve kalıcılığının göstergelerindedir.